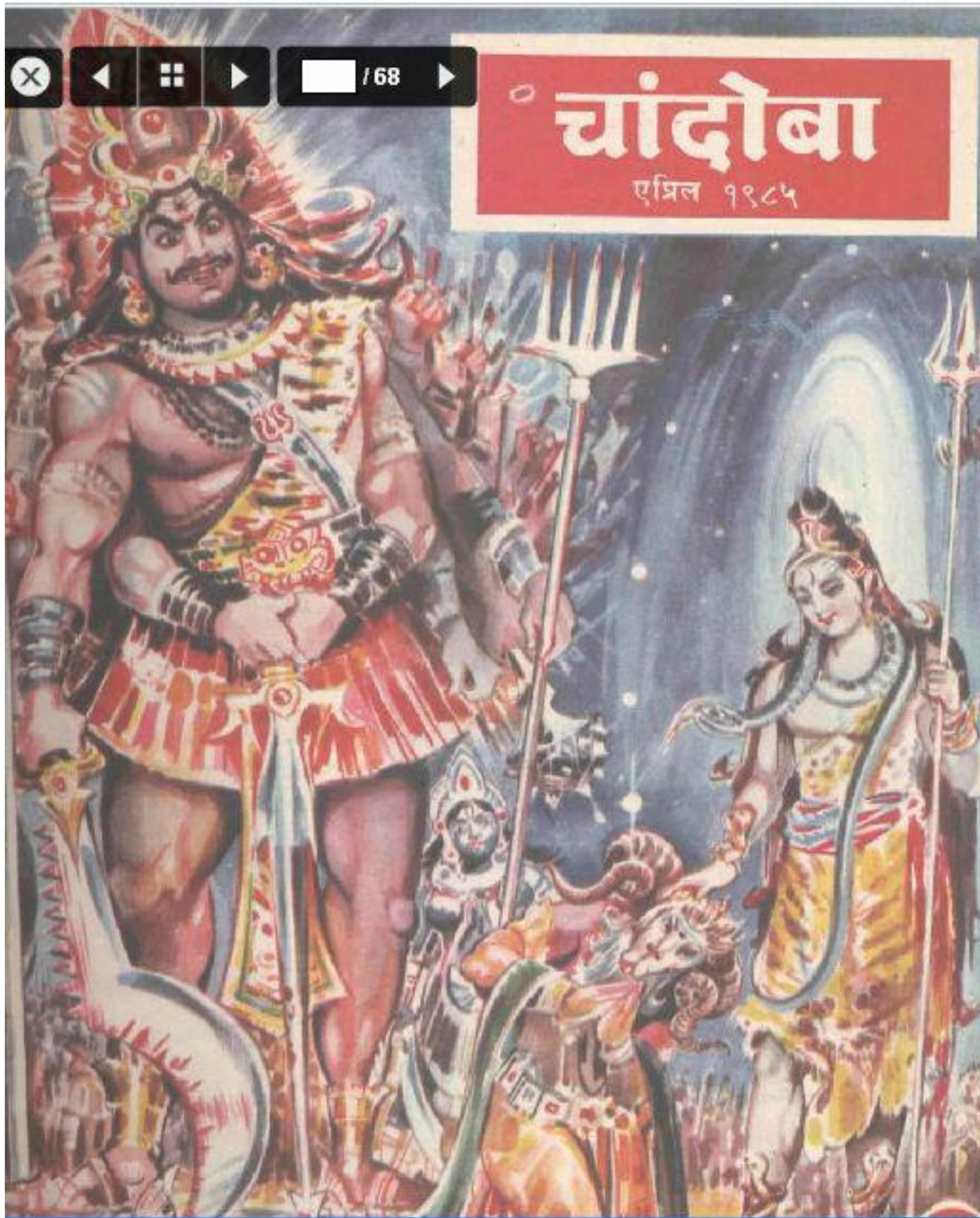

/68
चांदोबा
एप्रिल १९८५

दोन शेजारी

सिताराम व गंगाराम हे एकमेकांच्या शेजारी रहात होते. कोणतीही गोष्ट घडली तरी घाबरून जाणे ही सितारामची सवय होती. परंतु कुऱ्हाड कोसळली तरी शांत रहाणे गंगारामच्या स्वभावात होते.

एके दिवशी सितारामच्या घरातली चार चांदीची नाणी हरविली. त्याने सारे घर धुंडाळले परंतु ती मिळाली नाहीत. शेवटी त्याने ती गोष्ट आपल्या बायकोला सांगितली व तिला विचारले– "काय ग, तू तर ते पैसे उचलले नाहीस नां?"

"तुमच्या सांगण्याशिवाय मी एका पैशाला सुद्धा हात लावला आहे कां?" बायको म्हणाली.

त्यानंतर त्या दोघां नवराबायकोनी संपूर्ण घरात शोधाशोध करून पाहीली. सितारामची बायको म्हणाली–"हे पहा, तुम्ही तर पैसे नेहमी त्या फडताळात ठेवता. ही काही चांगली सवय नाही. आपली मोलकरीण नेहमी इकडे तिकडे फिरत असते तिलासामान उचलण्याची अत्यंत वाईट सवय आहे. स्वयंपाक घरात काम करता करता कुठे तांदुळ, डाळ नाहीतर चिंच आपल्या लुगड्याच्या आत लपवून घरी नेत असते.

"त्या वेळेस तू काय केलेस." त्याने आपल्या बायकोला विचारले.

"ती भयंकर खोटारडी आहे. मी तिला विचारले काय ग, तांदुळ बांधून कशाला घेऊन चालली आहेस! तर तीने उलट झटक्यात काय सांगितले माहीत आहे, "अहो माई, तुम्हीच तर मला घेऊन जा म्हणालात नां! नको म्हणत असलात तर आता ठेवून टाकते!"

"मग काय तुझीच तर फुस तिला तुच तिला चोरी करण्याचा उपाय शोधून दिलास. आज पैसे चोरीला गेले. उद्या दुसरे काहीतरी जाईल. पण तू ही गोष्ट मला पहिल्यादांच कां नाही सांगितलीस." सिताराम रागावू लागला.

त्या दोघांचे थांडण पाहून मुलगा त्या दोघांच्या मध्ये पडत म्हणाला–"बाबा आता मोलकरणीला दोष देण्यात काय फायदा! अशा गोष्टीपासून आपण प्रथमच सावध राहिले पाहिले."

हे ऐकताच्च वडिलांचा क्रोध अनावर झाला. ते जोरजोरात ओरडून त्याला रागावू लागले. ते त्याचे किंचाळून बोलणे ऐकून आजुबाजूचे शेजारीपाजारी गोळा झाले त्याचे म्हणणे ऐकुन काही लोकांनी त्याला सांगितले की, तुझीच चुक आहे.

ह्यामुळे सितारामने दोन दिवस घरात काही खाल्ले नाही. ही गोष्ट सितारामच्या बायकोने आपल्या आजूबाजुच्या बायकांना काळजी युक्त स्वरात सांगितली. काही दिवसाने ही गोष्ट सर्वजण विसरून गेले.

ही गोष्ट गावांत घडली त्या दिवशी गंगाराम गावात नव्हता. परंतु त्याची बायको गावातचहोती. गंगाराम आठ दिवस दुसरीकडे राहून तिसऱ्या दिवशी गावात आला. त्याच्या दुसऱ्या दिवशीच त्याच्या घरातील दहा चांदीची नाणी चोरीस गेली. त्यानी आपल्या बायकोला पैसे चोरीस गेल्याचे सांगत विचारले– "काय ग, तू तर पैसे घेतले नाहीस नां?"

बायकोने आपण घेतले नसल्याचे सांगितले. मुलांला विचारताच त्यानेही तसेच उत्तर दिले. सितारामच्या घरची मोलकरीणच गंगारामच्या घरात धुण्या-भांड्याचे काम करीत होती.

गंगारामच्या बायकोला सितारामच्या घरात झालेल्या चोरीची आठवण आली ती म्हणाली–" हे काम मोलकरणीचेच दिसते आहे. आठ दिवसांपूर्वी सितारामच्या घरी सुद्धा तिनेच चोरी केली होती."

"आपल्या घरात मोलकरणीला चोरी करतांना तू केव्हांतरी पाहीले आहेस?"

"नाही!" ती म्हणाली.

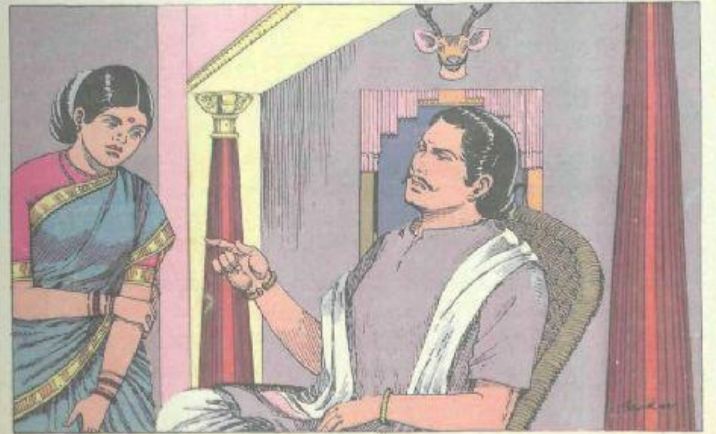
"ऐक, जे लोक नोकरांबरोबर दयाप्रेम दाखवतात व संकटाच्या वेळी त्यांना मदत करतात. अशा लोकांच्या घरांत कधीही चोरी होत नाही. जास्त काम करून घेऊन जी माणसे कमी पगार देतात. त्यांच्या घरातील काम करणारी माणसे काहीशी जिद्दी स्वभावाची असतात.

"पण असा विचार करून आपण काय गप्प बसायचे कां? कामवालीला विचारून तिला थोडा धाकटपशा दाखवून तिच्या तोंडून खरे काय ते वदवले पाहिजे." गंगारामच्या बायकोने सांगितले.

त्यावर गंगाराम चिडून म्हणाला– "हे पहा, आजपर्यंत आपल्या घरी केव्हांही चोरी झाली नाही. एखादेवेळी माझ्याच चुकीमुळे तसे झाले असेल ह्यापुढे आपण निट सावधतेने राहू म्हणजे झाले.

"मग कामवालीला बोलावून विचारण्यात चुक काय? पत्नीने विचारले."

"जर खरोखरी तिने पैसे घेतले नसले तर त्याचा तिला खूप राग येईल. ह्यानंतर ती चोरी करण्यास सुरूवात करेल ईमानदार राहूनही खोटाच संशय घेऊ लागलो. तर तिचे मन म्हणू लागेल इतके चांगुलपणाने राहूनही खोटेपणाच पदरी पडत असेल तर चोरीच करण्यास काय हरकत आहे." गंगाराम म्हणाला.

गंगारामच्या बायकोला हे त्याचे सांगणे तितकेसे रूचले नाही. तिने चिडत म्हटले–"तुमचा स्वभावच असला आहे. दहा चांदीचे रूपये चोरीला गेले तरी तुम्हांला त्याची जरा देखिल फिकीर वाटत नाही. तिथे त्याची चार नाणी चोरीस गेली तर त्याने आरडाओरडा करून सारा गाव जमवला होता.

"अच्छा, अशी गोष्ट आहे काय? तर चल, सितारामच्या घरी काय झाले त्याचा उलगडा तरी लागेल? गंगाराम बायकोला घेऊन सितारामच्या घरी आला."

त्यावेळी सिताराम घरीच होता. गंगारामला पहाताच त्याने त्याचे हसून स्वागत करीत म्हटले–"ये गंगाराम, कसे काय येणे केले?

"तसे काही नाही! मी ऐकले तुझ्या घरची चार चांदीची नाणी चोरीस गेली. म्हणून तुम्ही ओरडाआरडा करून चार माणसे जमा केलीत. काय घडले! गंगाराम म्हणाला.

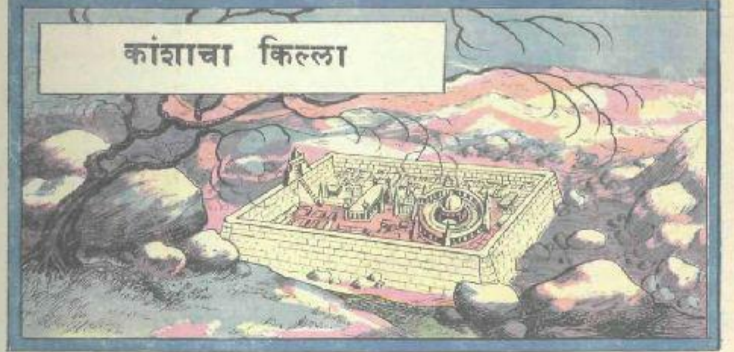
सीताराम खुदुखुदु हसत म्हणाला– "हे कारण काय? असेच समज त्या दिवशी माझ्या बायकोने व मुलाने माझ्याकडून खूप रागावून घेतले. त्यामुळे सर्व गाव आमच्या भोवताली गोळा झाला.

"मग काय हरवलेले पैसे मिळाले कां? गंगारामने विचारले." "नाही, पण हे सांग तू मला हे कां विचारतोस!"

"जर पैसे मिळाले असतिल तर मला सांग. म्हणजे मी पण तुझ्यासारखा ओरडाआरडा करून सारा गांव माझ्या-भोवती जमा करेन? आज माझे पैसे पण चोरीला गेले आहेत."

त्या दोन्ही शेजाऱ्याचे संभाषण ऐकून गंगारामच्या बायकोला एक गोष्ट उमजली व तिला सत्याचा शोध लागला. की, कोणतीही गोष्ट आरडाओरडा किंवा चिडून सोडवली जात नाही. परंतु ती गोष्ट शांततेने विचारपूर्वक सोडवली जाते. ही गोष्ट घडल्यानंतर तिच्या घरी पुन्हां कधीही चोरी झाली नाही.

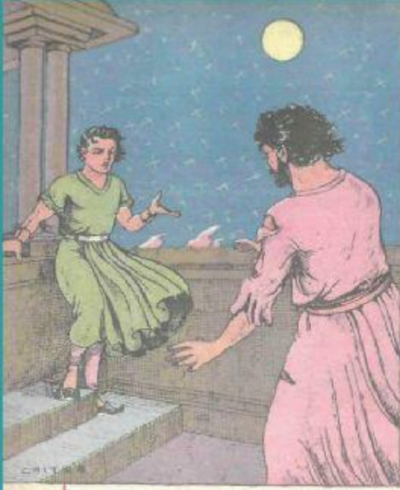

[४]

[सुबाहूने भिकाऱ्याचे सोंग घेतले. व तो सर्पकेतुच्या शिपायांच्या तावडीतून कसाबसा सुटला. सर्पकेतुच्या सैनिकांनी गुप्तकट करून वीरपुरच्या नगराचे दार उघडले व ते आत घुसले. पुढे येणाऱ्या संकटाची सुचना देण्याकरीता सुबाहु आपला मालक चन्द्रवर्मा याच्या महालाच्या बाजूने आत घुसला...पुढे]

सुबाहु थोडावेळा पुरता तरी संकटातून वाचला. परंतु काहींना त्याच्या पावलाचा आवाज ऐकू आला व ते त्याचा पाठलाग करीत पुढे धावू लागले. तेवढ्या अवधीत सुबाहुला पाठीमागे वळून पहाण्यास मिळालें नाही. तो भराभर ढांगा टाकीत पुढे चालू लागला. त्याच्या डोक्यात आता एकच विचार होता की, कसेबसे राजमहालात पोहोचून राजाला खबर देणे. व त्याला येणाऱ्या संकटाची सुचना करणे. त्याच्यापाठीमागुन गर्जना व हांहांकार ऐकू येत होता. तेवढ्यात सुबाहु राज-महालाच्या समोरच्या जलकुंडासमोर येऊन पोहोचला व ते पार करीत दारा-पाशी येत त्याने द्वारपालांना जोरात ओरडून म्हटले–"मी सुबाहु आहे! मला आत जाऊ दे. माझा पाठलाग करणारे सर्पकेतुचे शिपायी आहेत. त्यांना तेथेच

आडवा व आपल्या शिपायांना सावध रहाण्याचा इशारा करा." समोर येतिल तसे त्यांना मारुन टाका. असे म्हणत दोन ढांगेत तो राजमहालात घुसला. व चोहोबाजूला निरखून पाहू लागला.

तेवढ्यात पाठीमागुन येणाऱ्या सर्पकेतुच्या सैनिकांवर द्वाररक्षकानी हल्ला केला. व त्यांच्यात हाणामारी सुरू झाली.

सुबाहु राजमहालाच्या पायऱ्या घाई घाईने चढत चंद्रवर्माच्या नावे मोठमोठ्याने ओरडत आत शिरत म्हणाला–"युवराज, जागे व्हा. आपल्या समोर भयंकर कठीण समस्या उभी आहे. सर्पकेतुचे सैनिक नगरात घुसले आहेत. व चोहोबाजूने हल्ला करीत आपल्या नागरीकांना मारीत सुटले आहेत व जाळपोळ करीत आहेत. नगराची नासधुस चाललेली आहे.

सुबाहुचा आरडाओरडा ऐकताच चंद्रवर्मा झोपेतून खाड्कन् जागा झाला. व अंतपुरातुन धावत बाहेर आला. त्याला समोर राजमार्गावर बराच गडबड गोंधळ चालू असलेला दिसला. तेवढ्यात धावत सुबाहु तेथे येऊन पोहचला व धांपा टाकीत त्याने घडलेला वृत्तांत चंद्रवर्माला थोडक्यात सांगितला. चंद्रवर्माला ते ऐकून काही. सुचेनासे झाले.

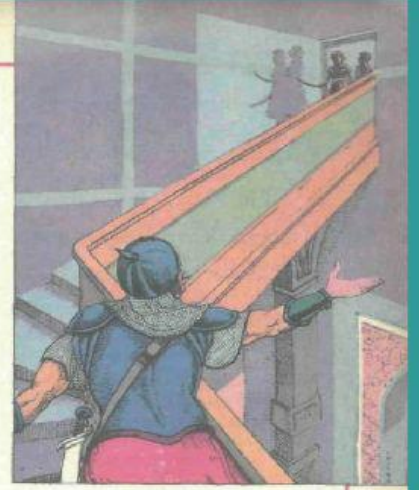
चन्द्रवर्मा क्षणभर विचल स्थितीत उभा राहिला. तेवढ्यात राजमहालाच्या बाजुच्या दोन्ही इमारतींना आगी लावण्यात आल्या होत्या. व त्याच्या ज्वाळा वरवर येत होत्या. त्या सोबत घोड्यांचे खिकाळणे सैनिकांचा कोलाहल, माणसांच्या आर्तनादाने सारे आसमंत दुमदुमत होते. परिस्थिती भयंकर होत चालली होती.

तेव्हां चन्द्रवर्माने सुबाहुकडे वळत–म्हटले–"माझे वडील कुठे आहेत ? त्यांच्या बरोबर तुम्ही यशोवर्द्धन राजाकडे गेला होतात ना ?" ते कुठे दिसत नाहीत ? ते परत आले नाहीत कां ? ते परत न येण्याचे कारण काय ? असे एकापाठोपाठ प्रश्न चंद्रवर्माने सुबाहुला विचारले.

हे प्रश्न ऐकताच सुबाहु थरथरू लागला. त्याने बोलाव म्हणून खुप प्रयत्न केला. पण लगेच काय घडले ते सांगू शकला नाही. त्याच्या डोक्यात तेवढ्यात प्रकाश पडला ही गोष्ट ह्याला इतक्यात न समजलेली बरी. प्रथम सर्पकेतुच्या सैनिकांचा नायनाट केला पाहिजे. नंतर शांततेने सर्व समाचार चंद्रवर्माला सांगता येईल. तो पर्यंत ही सर्व गोष्ट त्याच्यापासून गुप्त ठेवलेलीच बरी.

अशा विचाराने सुबाहु चंद्रवर्माला म्हणाला–"युवराज, आपले वडील वीरपुरच्या रस्त्यावरील वाटेत थोडे विश्रांतीसाठी थांबले आहेत. आता आपल्या वरील संकटाचा प्रथम विचार करा. सर्पकेतुचे सैनिक नगरात घुसून सर्व घरादारांना आगी लावीत आहेत ते कोणत्याही क्षणी राजमहालात प्रवेश. करण्याची शक्यता आहे."

तेवढ्यात राजमहालाच्या पायऱ्यांवर गडबड चाललेली ऐकू येऊ लागली. सुबाहुला मनातून वाटले की, ते शत्रुचे सैनिकच बहुतेक असावेत तो एका क्षणार्धात राजमहालात घुसला व तेथे भितीवर लटकलेल्या दोन तलवारी घेऊन बाहेर आला. व एक चन्द्रवर्माच्या हातात दिली. व त्याला लढायला स्फुर्ती दिली.

त्याचक्षणी पायऱ्यावरून जोरजोरात आवाज ऐकू येऊ लागला. "युवराज! युवराज! तो आवाज त्यांनी ओळखला व चन्द्रवर्मा मोठ्याने किंचाळत म्हणाला–"कोण ? सेनापति ?"

ते ऐकताच वीरपुरचा सेनापती धीरमल्ल सरळ चंद्रवर्माच्या जवळ धावत येत म्हणाला–होय ! मीच सेनापती धीरमल्ल !

"युवराज, सर्व शहर अत्यंत संकटात सांपडले आहे. परिस्थिती खूप चिघळली मला समजत नाही की, यशोवर्धनने कां आपल्या बरोबर दुष्मनी केली ? त्याच्याकडून पाठवलेले सर्व सैनिक नगरात घुसून जिकडे तिकडे आगी लावत हिंडत फिरत

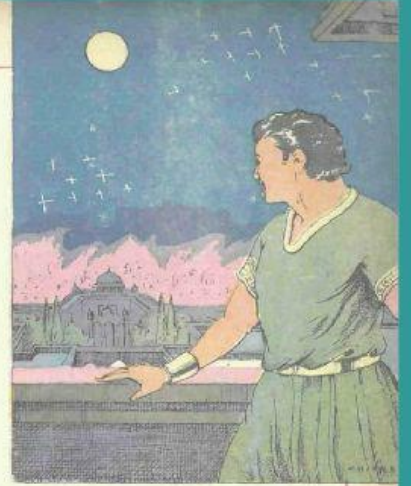
आहेत. नगरातीलही अनेक लोक त्यांना जाऊन मिळाले आहेत. व ते त्यांना मदत करू लागले आहेत." धीरमल्लनें उत्तर दिले.

यशोवर्द्धनकडून पाठविलेले हे सैनिक आहेत हे ऐकताच चंद्रवर्मा उभा थरथरू लागला व तो काही म्हणणार...सेनापति? तेवढ्यात सुबाहु म्हणाला–"युवराज, हे सैनिक यशोवर्द्धन कडून पाठविले गेलेले नाहीत. नगरात प्रवेश मिळविण्याकरीता व आपल्याला धोका देण्याकरीता सर्पकेतूने रचलेले हे कुटील कारस्थान आहे! त्याच्या बरोबर मी ह्या असल्या फाटक्या तुटक्या कपड्यात सरहद्दीपासुन इथपर्यंत आलो. आहे. नागरीकांच्या पेहरावातील असलेली माणसे आपल्या शहरातील नाहीत. आपल्या राज्याच्या सीमेपारचे ते लोक आहेत. त्यांना गांव लुटण्याच्या आशेने येथपर्यंत आणले गेले आहे. त्यामूळे शेजारगावचे लोक आज्ञेने नासधुस करीत आहेत.

हे ऐकताच धीरमल्ल किंकर्तव्य विमुढ झाला. नंतर चंद्रवर्मा कडे वळत म्हणाला– "युवराज, सुबाहु म्हणतो ते खरे आहे! तो अशा प्रकारच्या युक्ती करण्यात प्रवीण आहे. त्याच्याकडून महिष्मती नगरात गेलेल्या आपल्या राजाला धोका होण्याचा पण संभव आहे. मला काहीतरी ह्यात गडबड असावी असे वाटते.

"सेनापती, आपण प्रथम हा विचार सोडून पुढे चालत आलेला प्रश्न सोडवला पाहिजे की, हे संकट कसे निस्तरायचे प्रथम आपल्या सर्व सैनिकांना एकत्र करून शत्रुसैन्याला नगरातून हाकलून लावले पाहिजे त्या करीता काहीतरी युक्ति योजली पाहीजे. त्याचा उपाय काय?" सुबाहुने विचारले.

चंद्रवर्माने सुद्धा त्याच्या म्हणण्याला होकार देत मोठ्या उत्सुकतेने सेनापतीला विचारले–"सेनापती, राजमहालाच्या सुरक्षीतेकरता योग्य तो प्रबंध केला पाहिजे. त्या करीता तुम्ही काय करणार?" आम्हांला थोडी कल्पना तरी द्या.

चंद्रवर्माला उत्तर देत धीरमल्ल म्हणाला–"युवराज, काही सशस्त्र सैनिक राजा यशोवर्धनचा जयजयकार करीत राजमहालात घुसत आहेत. परंतु त्याच्याशी सामना करून आपल्या सैनिकांना त्यानी धारातिर्थी पाडले आहे. सुबाहू कडून आपल्याला ते सैनिक आपले नाहीत परंतु सर्पकेतुचे आहेत हे प्रथम सांगून माहीत झाले. हे ठिक झाले. आता त्यांचा सूड आपण घेतला पाहिजे. त्याचा कावे-बाजपणा आपल्याला आधीच समजला

तेव्हां आपल्या सर्व सैनिकांना एकत्र करा. थोड्यांना राजमहालाच्या पहाऱ्यावर ठेवा. बाकीच्यांना घेऊन तुम्ही नगरांत जा व सर्पकेतुच्या सैनिकांचा वध करा. एकाही शत्रू सैनिकाला ठेवू नका. चंद्रवर्माने सेनापतीला आदेश देत म्हटले.

"युवराज, मी सारी तयारी आधीच करून ठेवली आहे. तेथे यशोवर्धनच्या जयजयकारामुळे मी विकल झालो. व धावत आपल्यापाशी आलो. आपल्याला हा समाचार सांगण्या करीता." सेनापती धीरमल्ल म्हणाला.

तोपर्यंत नगरात जिकडे तिकडे ज्वाला भडकतांना दिसत होत्या. नगरात चोही-कडून कर्णभेदी किंकाळ्या, गर्जना, आर्त-नाद ऐकू येत होते. चंद्रवर्माने किल्ल्याच्या तटावर उभे राहून नगराचे ते भयानक दृष्य पाहिले तो व्याकुळ झाला. नंतर पायऱ्या उतरून खाली राजमहालात समोर आला. तेथे शंभर सैनिक ओळीने उभे असलेले त्याला दिसले. काही घोडेस्वार हातात मोठे भाले घेऊन लढायला सज्ज होते. चंद्रवर्मा ते पाहून आश्चर्यचकित झाला. त्याला ते पाहून अत्यंत धीरआला.

चंद्रवर्माने त्यातील पन्नासजण व काही घोडेस्वार राजमहालाच्या रक्षणाकरीता नियुक्त केले. बाकीचे दोन गट करून एकाला धीरमल्लच्या नेतृत्वाखाली दिले व धीरमल्लला म्हणाला–"सेनापती, मी नगराचे द्वार पार करून पूर्वदिशेला जाईन

तुम्ही पश्चिमेकडे वळून जा. आपण दोन्ही बाजूने घेरा घालून शत्रु सैनिकांना पाठी-मागे हटवत उत्तरेच्या दाराकडे खेचून आणू. त्यातुन परमेश्वराची इच्छा जसे घडले तसे आपण आपला विचार योजून शत्रुला सामना करा. त्याहुन मला काही उपाय सांपडत नाही.

"जशी आज्ञा, युवराज! तुम्ही कृपा करून अति उत्साहाने संकटात सापडू नका. ह्या अंधारात शत्रु सैन्यांचा उलगडा होणे कठीण. तरी सावधगीरीने रहा." धीर-मल्लने युवराजाला सांगितले.

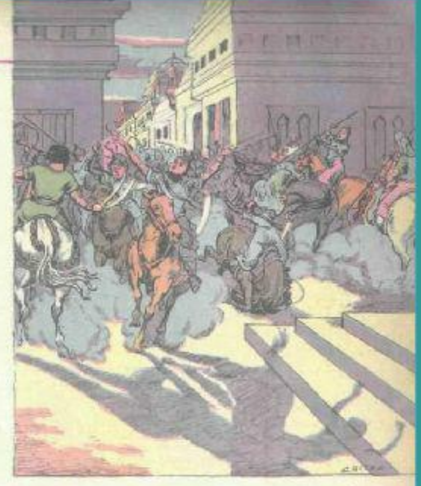
नंतर दोन्ही सैन्याच्या तुकड्या "महा-राजा सुर्यवर्माचा जय असो." असे म्हणत राजमहालातून नगराच्याकडे निघाल्या. तो पर्यंत आकाशात शुक्राचा तारा उगवून टिम-टिमत होता. मशालीच्या उजेडात सुबाहु जळती घरे पाहून चंद्रवर्माजवळ येत म्हणाला–"युवराज! सर्पकेतुने आपली काही षड्यंत्र सफल केली आहेत. त्याच्या सैनिकांमध्यें सुशिक्षित सैनिक खूपच कमी आहेत. बरेच जण लुटमार करण्याच्या हेतूने आलेले ग्रामवासी आहेत. आपण त्यातील निवडक लोकच वेघून त्यांना मारले तर बाकीचे घाबरून नगर सोडून गावाकडे धूम ठोकतील. म्हणजे उरलेल्या लोकांशी आपल्याला युक्तिने लढा देणे कठीण जाणार नाही. तुमचा काय विचार आहे?"

चंद्रवर्मांला त्याचे सांगणे बरोबर वाटले त्याने आपल्या सैनिकांना सावध केले व नंतर इकडे तिकडे पळत असलेल्या लोकां-च्यावर तुटून पडला. दुसऱ्या क्षणी कैक लोकांच्या पाठीत घोडेस्वारांनी भाले खुपसले. तेवढ्यात सूर्यवर्माचे सैनिक आले. सूर्यवर्माचे सैनिक आले असा आरडा ओरडा करीत. ते सर्व ग्रामवासी लोक सैरावैरा पळू लागले. सर्व नगरात तोच ध्वनी उमटू लागला. "काय म्हणालास? सूर्यवर्माचे सैनिक? कुठे आहेत? असे बोलत पळणाऱ्या घोडेस्वाराच्या घोड्यांचा टापाचा आवाज जवळ ऐकू येऊ लागला. ते पाठलाग करीत मागे येऊ लागले.

शत्रु सैनिकांचा वध करण्याची ही चांगली संधी चंद्रवर्माला मिळाली. त्याने ताबडतोब आपल्या अर्ध्या सैनिकांना एका रस्त्यावर बाजूला ओळीने उभे केले. दुसऱ्या बाजूला स्वतः उभा राहिला. तिकडे राजपथावर चाललेली मारामारी संपवून शत्रु सैनिक तेथूनच आत शिरतील मग त्यांना एक एक करून मारणे सोपे जाईल. असा चंद्रवर्माने प्रथमच विचार केला. त्याने तो सैनिकांना सांगितला.

त्याची योजना सफल झाली. शत्रु सैनिक खुशीने लोकांना मारहाण करून विजय मिळाल्याच्या आनंदाने राजपथ ओलांडून राजमहालाच्या दिशेने त्या बाजूला वळून चालले होते. ते आत येताच चंद्रवर्माच्या सैनिकांनी त्याच्यावर हल्ला केला बहुतेक त्यातील बरेच शत्रु सैनिक मारले गेले. काही पाठीमागे वळून पळू लागले व स्वतःचा बचाव करू लागले.

ह्या गोष्टीने चंद्रवर्मामध्ये जोष निर्माण झाला. व त्याचा आत्मविश्वास वाढला. ते सर्व गर्जना करीत–"सूर्यवर्मा महाराजाचा जय असो." सूर्यवर्मा महाराजांच जय असो! असे म्हणत राजमार्गावर येऊन पोहोचले. तेथे जे लोक लुटालुट करीत

पळत होते. त्यांना सुर्यवर्माच्या सैनिकांनी जबरदस्त जखमी केले. ते घायाळ अवस्थेत तिथेच तडफडत पडून राहिले. नगरातील लोकांना पण ते पाहून उत्साह आला. जो तो जे शस्त्र हातात येईल ते घेऊन शत्रुचा सामना करू लागले. व त्याच्यावर तुटुन पडले. दोन्ही सैन्यांत रणधुमाळी माजली.

अशा प्रकारे समोर जो शत्रुसैनिक येईल त्याला हाणीत मारीत चंद्रवर्मा उत्तरेकडील दारापाशी येऊन पोहोचला. तेवढ्यात चंद्रवर्मा उत्तरेकडील दारापाशी येऊन पोहोचला. तेवढ्यात दूरवर पश्चिमेच्या बाजूने गेलेला धीरमल्ल त्याचा

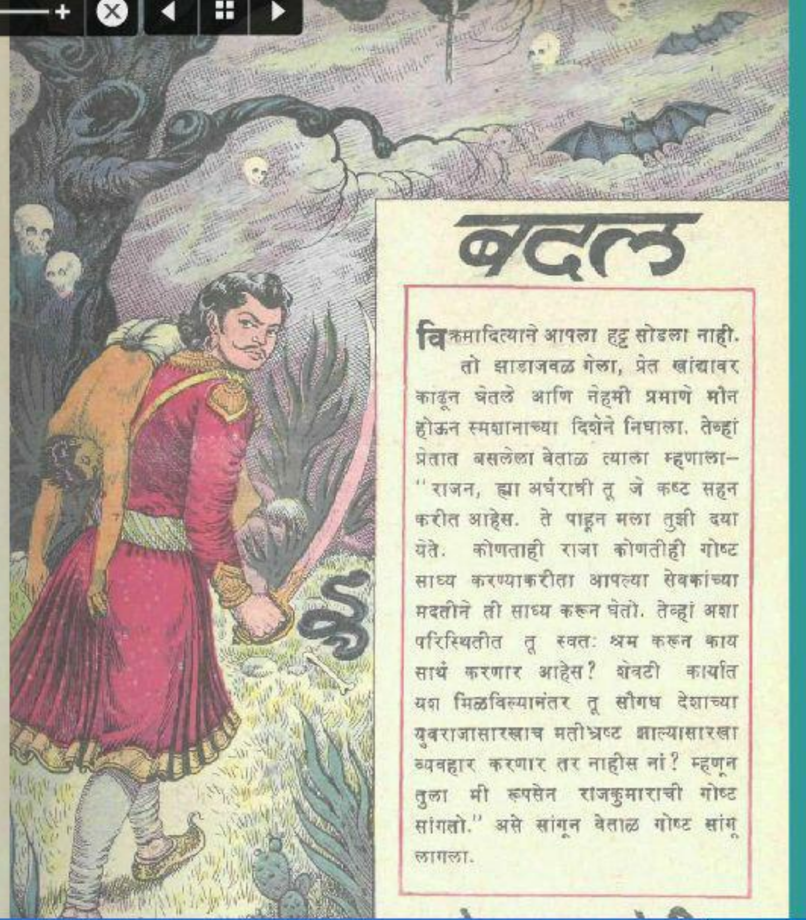
पाठलाग करीत येत असलेला त्याला दिसला. तो धापा टाकीत जवळ येऊन पोहचला.

क्षणार्धात जवळ येत धीरमल्ल चंद्रवर्माला म्हणाला–"युवराज आपल्याला तावडतोब किल्ल्यातील राजमहालात जाऊन पोहोचावयास हवे कारण सर्पकेतु स्वतः मोठ्या सैन्यानिशी आपल्यावर चाल करून येत आहे. आपल्याला थोड्याश्या सैनिकांना बरोबर घेऊन त्याच्याबरोबर लढणे म्हणजे अशक्य व मृत्युला सामोरे जाण्या सारखेच आहे. किल्ल्याला आपला तट करून त्याचा आसरा घेऊन आपल्याला लढले पाहिजे. त्यापूर्वी आपली सीमेवर असलेली सेना आपल्या मदती करता इथे येईलच.

सर्पकेतुच्या थोड्या सैन्याने नगरात प्रवेश सुद्धा केला आहे. हे ऐकताच सूर्यवर्माला डोक्यावर कुऱ्हाड कोसळल्या सारखे वाटले. त्याला समजुन चुकले की, आता सर्वमायापाश सोडून युद्ध करण्याकरीता सिद्ध झाले पाहिजे.

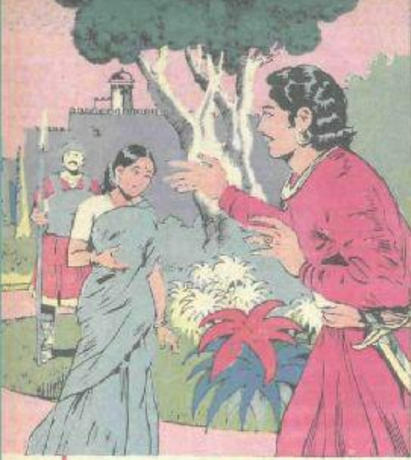
मग काय! चंद्रवर्माने झटक्यात घोड्याला मागे पिटाळले सुबाहु व धीरमल्लने आपापले घोडे युवराजाच्या दोन्ही बाजुला घेतले. त्याच्याबरोबर थोडे सैनिक सुद्धा होते. ते सर्वजण अत्यंत वेगाने राजमहालाच्या दिशेने धावू लागले. वाटेत त्यांना अनेक सैनिकांशी तोंड द्यावे लागले. परंतु ते जेव्हां राजमहालापाशी पोहोचले तेव्हां त्याना दारावर शत्रु सैन्याचे अनेक घोडेस्वार व सैनिक दिसले ते सर्वजण कोंडाळे करून दाराशी दार उघडण्याच्या व फोडण्याच्या बेतात उभे होते. ते पहाताच चंद्रवर्मा आपल्या सैन्यांसह त्यांच्यावर तुटून पडला. दोन्हीं सैनिकांच्यात भिषण हाणामारी सुरू झाली अनेक शत्रूचे सैनिक घायाळ अवस्थेत खाली पडले व कण्हू लागले. दोन्ही सैन्यांत रणघुमाळी माजली. (पुढे...)

बदल

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमी प्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजन, ह्या अर्धरात्री तू जे कष्ट सहन करीत आहेस. ते पाहून मला तुझी दया येते. कोणताही राजा कोणतीही गोष्ट साध्य करण्याकरीता आपल्या सेवकांच्या मदतीने ती साध्य करून घेतो. तेव्हां अशा परिस्थितीत तू स्वतः श्रम करून काय साध्य करणार आहेस? शेवटी कार्यात यश मिळविल्यानंतर तू सौगध देशाच्या युवराजासारखाच मतीभ्रष्ट झाल्यासारखा व्यवहार करणार तर नाहीस नां? म्हणून तुला मी रूपसेन राजकुमाराची गोष्ट सांगतो." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

सौंगध देशाच्या युवराजाचे नाव रूपसेन होते. त्याने गुरूंच्या बरोबर आश्रमात राहून राजाला प्राप्त असलेल्या सर्व विद्या शिकल्या मुख्य करून राजकुमाराला सौंदर्याच्या द्वारा व्यक्त होण्याऱ्या कलेत जास्त अभिरूची होती. त्याला एकच वाईट गुण होता. तो म्हणजे प्रमाणापक्षां जास्त चिडत असे. जेव्हां तो फालतू गोष्टी करीता जास्त चिडे तेव्हां घाईने करू नये तसली कामे करीत असे. आपल्या मुलाचे तसे वागणे पाहून वृद्ध महाराज गुणसेन ह्यांना काळजी लागून राही.

एकदा रूपसेन उद्यानात विहार करीत असतांना त्याला थोडया दूरवरून मधुर संगीताचे स्वर ऐकू आले. युवराजांनी लक्षपूर्वक ते गाणे ऐकले. व ते थांबताच सेवकांना आदेश केला. जो आता कोणी गात होता. त्याला माझ्या समोर आणून उभा करा. ते गीत गाणारी महाराणींची प्रिय दासी चंद्रावती होती.

रूपसेन म्हणाला–" चंद्रावती, तू इतके सुंदर गातेस ! हे सांग ! हे गाणे तू स्वतःरचले आहेस कां ?"

चंद्रावती नम्रतापूर्वक म्हणाली–" मी एका विद्वांन संगीतकाराच्या तोंडी ऐकून हे गाणे शिकले आहे."

"अच्छा, ठिक आहे! एवढे मधुर भावनेने ओथंबलेले गीत करणाऱ्या विद्वांन गीतकाराला मला पहावयाचे आहे?" रूपसेन म्हणाला. दुसऱ्या दिवशी चंद्रावती बरोबर त्या विद्वानाला बोलावण्यात आले.

रूपसेनने आदरसत्कार करून त्यांना विचारले–" महानुभाव ! आपण ह्या गाण्याचा राग इतका मधुर बनवला आहे. तर काय ते गाणे तुम्हीच रचले आहेत कां ?"

"नाही, युवराज! माझ्या एका कवी मित्राने ते गाणे रचले आहे." त्या विद्वांनाने उत्तर देत म्हटले.

त्यानंतर रूपसेनने त्या कवीला बोलावून त्याचा सन्मान केला. तेव्हां तो म्हणाला– "प्रभू! असे मधूर गाणे बनवण्याचे श्रेय तर माझा चित्रकार मित्र वसंतमिश्रला प्राप्त व्हावयास पाहिजे. त्याने जे चित्र रेखाटले आहे. त्या स्त्रीच्या सौंदर्य, लावण्य, मुखावर विलसणारे तेज ह्यांने प्रभावित होऊन मी गाणे रचले आहे."

त्यानंतर रूपसेनने आपल्या शिपायांच्या करवी त्या चित्रकारला सुद्धा चित्रासकट बोलावून आणले. तो चित्रकार त्या चित्रासहीत दरबारात हजर झाला. ते चित्र पहाताच युवराज मंत्रमुग्ध होऊन पहातच राहिला. व म्हणाला–" वसंत मिश्र! काय ही तरूणी जिवत संुदरी आहे? कां तुझी कल्पना सुंदरी आहे?"

"युवराज! हे अशां सुंदर तरूणीचे चित्र आहे की, ती जिवंत आहे. ती तरूणी सुर्वणपुरच्या जमिनदाराची एकुलती एक मुलगी आहे. तिचे नांव स्वर्णमंजिरी. तीला मी एका मंदीरात पाहिले होते. तीचे सौंदर्य पाहून मी प्रभावित झालो व तिचे हे चित्र काढले." वसंत मिश्र म्हणाला.

वसंत मिश्रचे म्हणणे ऐकून त्या चित्रावर प्रभावित होऊन युवराजाने त्या मुलीला दरबारात घेऊन येण्यास सेवकांस आदेश दिला. सेवक परत येत युवराजास म्हणाले–"प्रभु ! एका आठवडयापूर्वीच स्वर्णमंजिरीचा विवाह झाला व ती आता तिच्या सासरी आहे."

हे ऐकताच युवराज निराश झाला. व रागाने चिडून म्हणाला–मला अशा प्रकारे निराश करणाऱ्या ह्या चंद्रावती,

संगीत विद्वान कवी आणि चित्रकार वसंतमिश्र ह्या सर्वांना तुरुंगात बंद करून टाका. रूपसेनला वाटत होते ह्या सर्वांनी आपले मन दुःखीत केले आहे. त्याच्या सांगण्याला कोणाकडेच काही उपाय नव्हता.

असेच एक वर्ष निघून गेले. त्याकाळांत ही गोष्ट युवराज पूर्णपणे विसरून गेला. परंतु त्याच्या रागाची शिकार झालेले ते निर्दोष चौघेजण फूकटचेच तुरुंगात सडत राहिले.

सौंगध देशाजवळच त्याच्याच सारखा जयंत देश होता. त्या देशाचा राजा दरवर्षी वैभवपुर्वक वसंतोत्सव करीत असे. ते निमंत्रण घेऊन सौंगधचा युवराज रूपसेन तेथे गेला. त्या उत्सवाच्या कार्यक्रमात संगीताचा कार्यक्रम सुद्धा आयोजित करण्यात आला होता. त्या कार्यक्रमाच्या समारोहा प्रसंगी एका तरूण युवतीने आपल्या अद्भुत संगीत स्वरलहरीने गोड आवाजाने सर्वांना व रूपसेनला आपल्याकडे आकृष्ट केले.

रूपसेनने ती मुलगी कोण आहे? हे जाणण्याची इच्छा प्रकट केली. तेव्हां जयंत देशच्या युवराजाने सांगितले– "रूपसेन, ही मुलगी तर तुमच्याच देशांची आहे हिचे नाव स्वर्णमंजिरी. ही सुवर्णपुरच्या जमिनदाराची मुलगी आहे. आमच्या देशातील नविन नावाच्या तरूणाची ती बायको आहे. तो गायक आहे. एका वर्षापूर्वीच त्याचा विवाह झाला. व ती इथे आली. ती एक मधुर गाणारीच नाही तर सर्वगुणसंपन्न आहे."

स्वर्णमंजिरीची माहिती कळताच त्याला सर्व पूर्व घटना आठवल्या तावडतोब त्याला अत्यंत क्रोध आला. कां तर ती एक तरूणी होती. व विवाहिता होती.

उत्सव समाप्तीनंतर त्याने स्वर्णमंजिरी बरोबर बोलण्याची इच्छा प्रगट केली. आपल्या पतीला बरोबर घेऊन येऊन ती युवराज रूपसेनला भेटली. तिने त्याच्याबरोबर खूप गप्पागोष्टी केल्या. त्या गाण्याती रूपसेनच्यात आश्चर्यजनक बदल घडून आला. तिच्या चेहऱ्यावरचे हावभाव, गोड आवाज, संस्कार व्यवहार कुशलता त्याने तो मुग्ध झाला.

त्याच दिवशी तो आपल्या राज्यात आला. राजधानीला येताच त्याने प्रथम काम केले ते म्हणजे-तुरूगांत बंदी झालेल्या चौघाजणांना त्यांनी मुक्त केले. व त्याना दरबारात बोलावून त्यांचा आदर सत्कार करून त्यांना यथोचित भेट दिली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, रूपसेनच्या ह्या विचित्र स्वभावा विषयी तुझा काय विचार आहे? ज्या स्त्रीची त्याने अभिलाषा धरली होती. ती न मिळताच त्याने रागाच्या आवेशात येऊन त्या चौघा निष्पाप लोकांना बंदी केले. व तिला स्वतः पहाताच त्याने सर्वांना तुरूंगातून मुक्त केले. तिला पहाताच त्याच्यात जो बदल घडला त्याचे कारण त्याची मुर्खबुद्धीच म्हटली पाहिजे नां? या शंकाचे समाधान कारक उत्तर माहित असून तू दिले नाहीस, तर तुला माहितच आहे की, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–" रूपसेनच्यात त्याच्या पूर्व संस्काराचा मिलाप झाला आहे त्याचे अज्ञात रूप त्याच्यांत दडलेले आहे. त्याच्यातला संस्कार ढगाच्यां आड दडलेल्या चंद्राच्या प्रकाशासारखा क्रोधाग्नीने दबलेला होता. भयंकर ढग आल्यामुळे केव्हां केव्हां विजेच्या गर्जने बरोबर पाऊस कोसळू लागतो. तशाच प्रकारे त्याचा सुद्धा राग असाच अनावर होत असे. त्याचे परिणाम स्वरूप म्हणून त्याच वेळेला नेमकी कोणीही चांगली व्यक्ति त्याची शिकार बनत असे जसे सुर्याच्या प्रखर किरणांमुळे ढग नाहीसे केले जातात तसेच स्वर्ण मंजिरीच्या स्वच्छ स्वभावाने त्याच्यात परिवर्तन घडून आले.

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृष्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

उत्तम शिष्य

कोशल देशाच्या राजधानी जवळच एक जंगल होते. त्या जंगलात कमलानंद नावांच्या ऋषिचा आश्रम होता. ते समस्त शास्त्रात निष्णात होते. त्यांच्याकडे श्रीमंत लोकांची तसेच राजा महाराजांची मुले विद्याभ्यास शिकावयास येत.

गुरुवर्य कमलानंदाचे एक वैशिष्टय होते. ते शिष्यांना शिकवितांना कधीही परमेश्वराचे नाव घेत नसत. जर कोणी शिष्यानीं ईश्वर भक्ति व भगवानासंबधी काही प्रश्न विचारले. तर ते एवढेच म्हणत असत–"हे प्रश्न तुमच्या भावी जिवनाच्या समस्या सोडवणारे नाहीत. तुम्हांला जर आपल्या जीवनकाळात उन्नति प्राप्त करावयाची असेल. तर तुमचा विवेकशिलपणा ज्ञान आणि प्रसंगावधान तुम्हांला मदत करू शकतील.

कमलानंदाच्या शिष्यांमध्ये दोन राजकुमार होते. त्यातील एक मणिपुरचा राजकुमार चंद्रसेन व दुसरा नागपुरचा सुर्यसेन होता.

दोन्ही राजकुमारानीं गुरूंकडे विद्या संपादन केली व ती पूर्ण होताच, आपापल्या देशी निघून गेले. व थोडया दिवसांनी तेथील राजा बनले.

एकदा कमलानंद आपल्या दोन्ही शिष्यांचा राज्य कारभार कसा चालला आहे हे पहाण्याकरीता निघाले. त्यांच्या बरोबर त्यांचा मुख्य शिष्य रामदासपण होता. सर्वात प्रथम गुरू मणिपुरला आले. तेथे राजधानीत त्याना जिकडे तिकडे देवळेच देवळे दिसून आली. व देवळांसमोरच्या प्रांगणात बरेच लोक अन्नदान वाटप करीत असलेले दिसले.

राजा चंद्रसेनने गुरूंचा यथोचित आदरसत्कार केला. नंतर, गुरूंनी चंद्रसेनला विचारले–"मी तुझ्या राजधानीत अनेक देवळे पाहिली. मला ते पाहून असे वाटू लागले की, तुझ्यात देवाविषयी गाढ श्रद्धा विश्वास निर्माण झाला आहे! मी म्हणतो ते खरे आहे नां?"

"गुरूवर्य! देवाविषयी माझ्या मनांत बिलकुल आस्था नाही!" चंद्रसेनने सांगितले.

"तरमग, तुझ्या राजधानीत इतकी देवळे कशी?" कमलानंदनी विचारले.

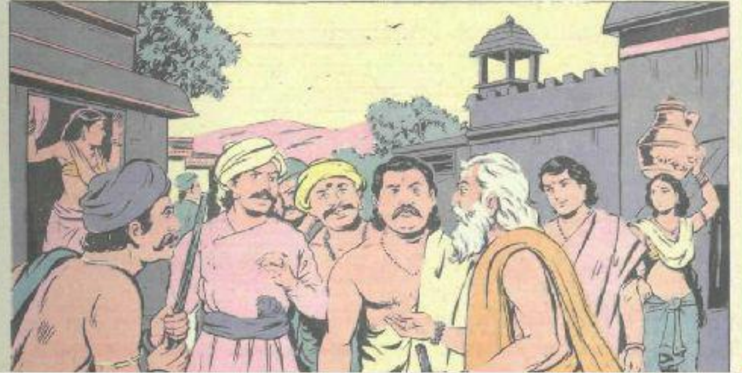
"गुरूदेव! माझ्या प्रजेतील जनतेमध्ये देवांविषयी भक्ति आहे!" चंद्रसेनने उत्तर दिले.

त्यानंतर कमलानंद सूर्यसेनला भेटण्याकरीता नागपुरला जाऊन पोहोचले. परंतु आश्चर्याचीच गोष्ट होती. त्या देशात देवाचे एकही देऊळ दिसत नव्हते.

त्यांनी गावातील बऱ्याच लोकांना विचारले–"काय तुमचा कोणाचा देवावर विश्वास नाही कां?"

"आमचा देवावर विश्वास आहे हो. परंतु राजाचा ईश्वरावर अजिबात विश्वास नाही." लोकांनी सांगितले.

राजा सूर्यसेनने सुद्धा गुरूंचा उचित स्वरूपात आदर सत्कार केला. तें आपल्या दोन्ही शिष्यांचा कुलक्षेम विचारून आपल्या आश्रमात परत आले. व त्यांनी रामदासला विचारले–"सांग, तुझ्या मताप्रमाणे सूर्यसेन व चंद्रसेन ह्यांच्या मध्ये उत्तम शिष्य कोण आहे?"

"ह्यात संदेह कोणता सूर्यसेनच आपला उत्तम शिष्य आहे." रामदास म्हणाला.

"कसा? कमलानंदनी विचारले.

"चंद्रसेननें सांगितलेच होते की, माझा देवावर विश्वास नाही. तरी सुद्धा गंमत म्हणजे त्याच्या राज्यात अनेक देवळे आहेत. सूर्यसेनच्या राज्यात आपल्याला एकही देऊळ दिसले नाही. त्यामुळे सूर्यसेनच आपला उत्तम शिष्य आहे." रामदास म्हणाला.

कमलानंद क्षणभर विचार करीत म्हणाले–"मी केव्हांही शिष्यांना विद्या शिकवितांना देवाच्या अस्थित्वा संबधी कधीही काहीही सांगितले नाही. जेव्हां ते मला त्या संबधी प्रश्न विचारीत तेव्हां मी त्याचे शंका समाधान करीत होतो. परंतु खरी गोष्ट अशी आहे. सूर्यसेन व चंद्रसेनने माझ्या सांगण्याचा उद्देश बरोबर समजून घेण्याचा प्रयत्न केला नाही. त्याचे हेच एक कारण आहे की, त्या लोकांनी देवळाचे आस्तित्व हेच एक प्रमुख कारण समस्यारूप असल्यासारखे लोकांच्या समोर ठेवले आहे. परंतु दोघांनी भिन्न भिन्न मार्गाने तेच अनुकरण केले आहे. सूर्यसेनच्या मनांत ईश्वरसंबंधी अजिबात विश्वास नाही. पण त्याच्या प्रजेच्या मनांत खूप विश्वास आहे. त्यामुळे एका देशाचा राज्यकारभार करताना प्रजेच्या इच्छेनुरूप रहाणेच राजाचे कर्तव्य आहे. उलट आपल्या अधिकाराने त्याने आपले विचारच जनतेवर लादले हाच त्याचा खरा निर्णय नाही."

"तरमग चंद्रसेनचे कसे? रामदासने विचारले."

"तो आपल्या जनतेनुसार राज्य चालवणारा राजा आहे. त्याने देवळे बांधली. व अन्नदान सुद्धा करून तो प्रजेचे प्रेम व विश्वास संपादन करून घेत आहे. हेच उत्तम राजा होण्याचे लक्षण आहे त्यामुळे तोच माझा उत्तम शिष्य आहे!" गुरूवर्य कमलानंदने रामदासला आपला निर्णय सांगितला.

मंत्र्याची जबाबदारी

कुमारवर्माचा जेव्हां राज्याभिषेक झाला त्यावेळी त्याच्या राज्याची आनंदगिरीची आर्थिक स्थिति अत्यंत बिकट झाली होती. ह्यापूर्वी त्याच्या वडिलांनी शत्रू राज्यांशी युद्ध करून त्यापायी राज्यातील सर्व खजिना रिकामा केला होता.

राजा कुमारवर्माने आपला मंत्री मुकुलशर्मा बरोबर सल्लामसलत करून जनतेवर अनेक कर लादले होते. त्यामुळे त्याला ह्या बाबतीत असे सांगणे भाग पडले. राजाला तो म्हणाला–"महाराज, कृपया हे नविन कर लादण्याची घोषणा आपण स्वत: करू नये. हे काम राज्यातील अधिकाऱ्यांच्या हाती द्यावे."

राजा कुमारवर्माला मंत्र्याच्या राज्यकारभारा विषयीच्या सल्ल्याचा चांगला अनुभव होता. त्यामुळे त्यांनी मुकुलशर्माचे म्हणणे मान्य केले.

थोडे दिवस उलटले. एक दिवस राजा व मंत्री ह्यांनी विचार केला की, आपल्या राज्यकारभारा विषयी जनतेचे मत काय आहे. हे अजमावे अशा विचाराने एका रात्री ते दोघे गुप्तवेष करून राजधानीत हिंडू लागले.

थंडीचे दिवस होते. एका ठिकाणी काही लोक एक शेकोटी पेटवून हात शेकीत गप्पा मारत असतांना त्यांना दिसले. हे दोघेही गुपचुप त्याच्यात जाऊन हात शेकू लागले.

ती माणसे नविन लादलेल्या करां विषयी बोलत होती. त्यातील एक वृद्ध माणूस सर्वांना उद्देशून म्हणाला–"ह्यावेळी आपण जे मोठे मोठे नविन कर भरतो आहोत तसे ह्यापूर्वी कधी भरले नव्हते. ह्या कर लादण्याला काही सीमाच उरली नाही. राज्याचे अधिकारी व कर्मचारी आपल्या

प्रकाश गुणे

लोकांना धाकटपशा दाखवून कर वसुल करीत आहेत." असे म्हणत सर्वांना आपल्याला ह्यापासून कसे कष्ट सहन करावे लागतात ते वदवित होता.

राजा व मंत्री थोडावेळ तेथेच थांबून मग तेथून उठून निघाले.

रस्त्यात वाटेने येत असतांना मंत्र्याने राजाला म्हटले–"प्रभु तुम्ही ऐकलेत नां? जनतेवर कर तुम्ही लावलेत परंतु जनतेमध्ये असंतोष व जनता आपल्या अधिकाऱ्यावर चिडून आहे."

राजा क्षणभर विचारमग्न झाला व म्हणाला–"काही कां असेना परंतु ह्यावरून असे स्पष्ट होते की, राज्यातील जनता आपल्या कारभारा विषयी असंतोषीत आहे. आता ती दूर करण्याचा काही उपाय सांगा काय करायला हवे?"

मंत्र्याने विनम्रतापूर्वक मान हलविली व म्हटले–"महाराज! आपल्याला घाबरुन जाण्याची काही एक आवश्यकता नाही. आता आपल्या राज्यातील खजिना पूर्ण भरला आहे. हि गोष्ट मला खनिजदाराने कालच सांगितली. आपली जर आज्ञा मिळाली तर जनतेवरचे नविन कर ताबडतोब काढून टाकता येतील.

राजा अत्योनंदीत झाला व मंत्र्याला म्हणाला–"तुम्ही ही गोष्ट आधीच कां नाही सांगितलीत. नविन कर रद्द करण्याची सुचना राज्यातील अधिकाऱ्यांना देऊन त्यांना जनतेला सांगण्याची लवकरात लवकर सुचना द्या.

राजाचे म्हणजे ऐकून मुकुलशर्मा गालातल्या गालात हसत म्हणाला–"महाराज! नविन कर रद्द केल्याची घोषणा जर आपण स्वत: जनतेला सांगितलीत तर जास्त हिताचे होईल."

राजा आश्चर्यचकित नजरेने मंत्र्याकडे पाहू लागला. "होय, महाराज तुम्ही जेव्हां नविन कर वसुल करण्याविषयी जेव्हां घोषणा करण्याचा विचार व्यक्त केलात तेव्हां तुम्हांला मी अडवले. आपला विचार कोणत्याही बाबतीत उत्तम असला तरी नविन कर लादण्याची गोष्ट जनतेच्या दृष्टीने असंतोषजनकच असते."

"तरी सुद्धा अधिकाऱ्यांनी कसेही करून जनते कडून नविन कर वसूल केलेच नां! राजाने विचारले.

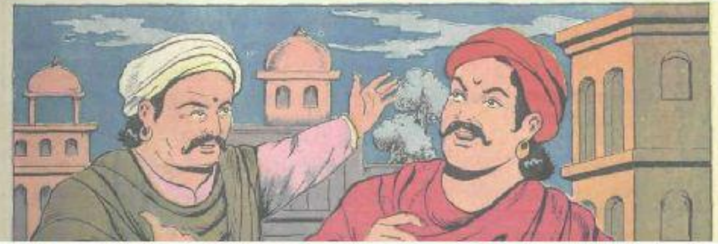
"म्हणुन तर जनतेचा राग आपल्यावर नाही तर आपल्या अधिकाऱ्यावर आहे. असे न करता जर कर लादण्याची सुचना जर आपण स्वत: दिली असतीत तर जनतेचा राग आपल्या राज्यकारभाराप्रती झाला असता." मंत्री म्हणाला.

"आपले म्हणणे अगदी युक्तिवादक आहे. परंतु नविन कर रद्द करण्याची घोषणा मला का द्यावयास पाहिजे." राजाने विचारले.

"नवे कर रद्द करण्याची बातमी जनतेच्या दृष्टीने एक शुभ समाचारा सारखी आहे हे काम जर आपल्या हातून घडले तर जनतेचा आपल्या विषयीचा आदरभाव वाढेल आपली प्रतिष्ठा मान किती तरी पटीने वाढले. केव्हांही राज्याचा राज्यकारभार सांभाळताना जनते मध्ये काही असतोषाचे कारण होणारी गोष्ट सांगावयाची असेल तर ती गोष्ट नेहमी त्याने आपल्या अधिकाऱ्यांवरच सोपवायची असते. तसेच जनतेला प्रसन्न करणाऱ्या गोष्टी नेहमी राजाने स्वत:नेच जनतेपुढे मांडल्या पाहिजेत. आपल्या राज्यकारभारात ढवळाढवळ करून राज्य चालवणे मंत्री ह्या नात्याने माझी पण जबाबदारी आहे नां?" मंत्री मुकुलशर्मा म्हणाला.

राजा कुमारवर्माला आपल्या मंत्र्याची बुद्धीमता तल्लखता प्रतिभा पाहून मनापासून आनंद झाला. त्यांनी दुसऱ्यां दिवशी जनतेला एकत्रित करून नविन कर रद्द केल्याची घोषणा जाहीर केली.

अशा प्रकारे अत्यंत समर्थपणे मंत्री मुकुलशर्माशी विचारविमर्श व सल्ला मसलती करून राजा कुमारवर्माने अनेक वर्षे आनंदगिरी वर चांगला राज्यकारभार केला.

जगाची रीत

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असता बोधिसत्वांनीं कौशाम्बी नगरात कृष्णद्वैपायन नावाने जन्म धारण केला. ते जेव्हां मोठे झाले. तेव्हां त्यांनी लौकिक-आशा यामुळे होणाऱ्या दुष्परिणामांचे ज्ञान प्राप्त केले. शेवटी आपल्या जवळील सर्व संपत्ती दानधर्मात खर्ची घालून त्यांनी संन्यास घेतला. पन्नास वर्षे हिमालयात राहून आपला वेळ तपश्चर्येत घालवला. अनेक वर्षे फक्त कंदमुळेफळे खाऊन त्यांनी आपल्या शरिराला जे कष्ट दिले त्या तपश्चर्येचे फळ त्यांना मिळाले नाही.

त्यानंतर कृष्णद्वैपायन, ह्यांनी हिमालय सोडून देऊन ते तिर्थाटन करीत करीत काशी राज्यात येऊन पोह्रोचले. तेथे त्यांना त्यांच्या बालपणचा मित्र मांडव्य हा भेटला. त्याने त्यांचा यथोपचित आदर सत्कार केला. त्यांना तेथेच एक झोपडी बांधून दिली. व तेथे आपल्या बरोबर रहावयास सांगितले. तो त्यांना काय हवे नको ते पाहू लागला.

एक दिवस मांडव्य ह्याचा लहान मुलगा यज्ञदत्त चेंडू खेळत होता. खेळता-खेळता तो चेंडू एका सांपाच्या बिळात जाऊन पडला.

यज्ञदत्तला माहीत नव्हते की, बिळाच्या आत साप रहातो. त्यामुळे त्याने चेंडू काढण्याकरीता बिळात हात घातला. झटक्यात सांपाने त्याला दंश केला. त्याचे विष त्याच्या शरीरात भिनू लागले. व तो बेशुद्ध पडला.

त्या अवस्थेत मांडव्य व त्याच्या पत्नीने त्याला पाहिले व त्यांनी त्याला उचलले व कृष्णदैपायनाच्या पायाशी आणून ठेवले.

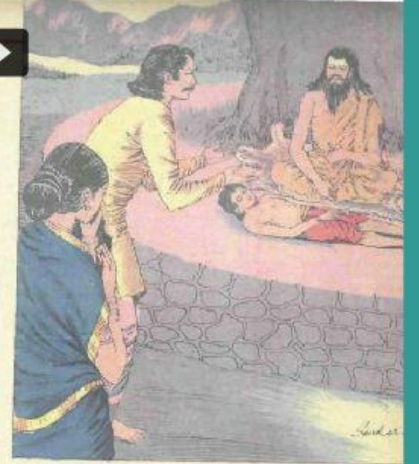
त्यानंतर त्या दोघांनी हात जोडत त्यांना विनंती केली–"महाप्रभु! आपल्या तपोसामर्थ्याने ह्याला जिवंत करून आम्हांला पुत्रभिक्षा घाला.

परंतु कृष्णद्वैपायनाना समजेना की, काय करावे. ते म्हणाले आपल्याला भ्रम झाला असावा असे वाटते. खर तर असली कोणतीही शक्ति माझ्यामध्ये नाही. मी अनेक वर्षे तपश्चर्या केली आहे. परंतु ती सफल झाली नाही. मला तर औषधांचे सुद्धा ज्ञान नाही. तेव्हां मी आपल्याला काय मदत करू शकेन.

त्यावर मांडव्य म्हणाला-"वाऽऽवा आपली तपश्चर्या सफल झाली नसली तरीही इतकी वर्षे केलेल्या तपश्चर्येचे काहीतरी फळ मिळालेच असेल नां ! तेव्हा आपण शपथ घेऊन सांगा. माझा मुलगा नक्कीच जिवंत होईल. माझा आपल्यावर विश्वास आहे."

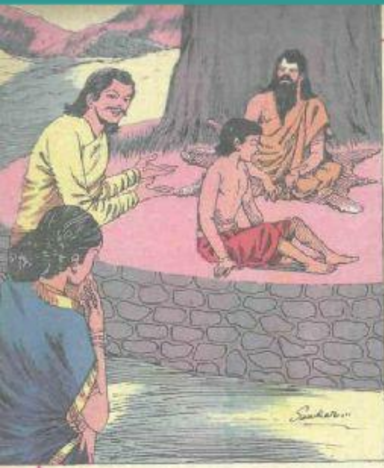
मांडव्यच्या म्हणण्याचा उद्देश कृष्ण-द्वैपायन डावलू शकले नाहीत. त्यांचे म्हणणे मान्य करून त्यांनी काही श्लोक म्हणण्याची शपथ घेतली.

सत्ताहं एवाहं प्रसन्नचित्तो,
पुंज़त्थिको आचरिं ब्रह्मचरियं,
आधापरं यं चरितं ममयिदं
वस्यानि पंञास समाधिकानि,
अकामको वा हि अहं चरामि,
एतेन सच्चेन सुवात्थि होतु,
हतं, विसं, जिवतु यंञदत्तो.

[मी मनांत पुण्याची कामना करून एक आठवडाभर निर्मळ मनाने ब्रह्मचर्याचे पालन केले. त्यानंतर मी जी पन्नास वर्षे तपश्चर्या केली. ती मनापासून प्रेरणा मिळून केली गेली नाही. माझ्याकडून घेतली गेलेली ही शपथ ह्याचे परिणाम स्वरूप समजून ह्या मुलाच्या शरिरात भिनले गेलेले विष बाहेर पडून यज्ञदत्त पूर्णपणे जिवंत होऊ दे.]

हा श्लोक समाप्त होतात्र यज्ञदत्तच्या वक्षस्थळातून थोडे विष बाहेर पडले व ते पृथ्वीवर पडून नाहिसे झाले. यज्ञदत्तने एकदा डोळे उघडून आपल्या आईवडीलांकडे पाहिले व हात उठवून "आई" म्हणत परत खाली कोसळला व बेशुद्ध झाला.

तेव्हां कृष्णदैपायन मांडव्यला उद्देशुन म्हणाले–"मित्रा, पाहिलेस नां! पूर्णतया विष बाहेर काढणे माझ्याकडून संभवत नाही. त्यामुळे तू सुद्धा सत्याची शपथ घेऊन प्रयत्न कर. त्याचा सुद्धा उपयोग होऊ शकेल.

मांडव्यने त्यांचे म्हणणे मान्य केले व त्यानी खरेपणाची शपथ घेऊन म्हणावयास सुरवात केली.

यस्मा दानं न अभिनंदि कदाचि,
दिखानाहं अतिथी वा सकाले
न चापि मे अप्पियं अलेदुं
बहुस्सुंता समणा ब्राह्मणाय
अकामको वाद्रि अहं ददामि
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु
हतं दिसं जीवतु यंज्ञदत्तो.

[मी अतिथींचा सत्कार जरूर केला आहे. परंतु शुद्ध मनाने नाही. हे ज्ञानीदाता श्रोताब्राह्मण ह्यांना हे समजले नाही की. मी जो आदर सत्कारं केला आहे तो अनिच्छेने प्रेरीत होऊन केला आहे. मी सांगितलेली ही गोष्ट खऱ्या स्वरूपात फलश्रुत होऊन ह्या विषाचा प्रभाव कमी होऊन यज्ञदत्त पूर्णपणे बरा व्हावा]

मांडव्यने म्हटल्याबरोबर यज्ञदत्तच्या पाठीतून आणखी थोडे विष बाहेर पडले. व जमिनीवर पडून वाळून गेले. मुलगा उठून बसला. परंतु उठून उभा राहून शकला नाही. तेव्हां मांडव्यने आपल्या पत्नीकडे वळून पहात म्हटले– तू पण शपथ घे. म्हणजे आपला मुलगा पहिल्या सारखा हिंडू फिरू लागले. माझ्या कडून तुम्ही खऱ्याची शपथ घेववता परंतु मी आपल्या समोर तशी घेऊ शकत नाही. बायको चिंतेच्या स्वरात म्हणाली.

"वेडी, तू शंका कां करतेस? आपल्या मुलापेक्षा आपल्याला दुसरी कोणती ऐवढी गोष्ट पाहिजे आहे" शपथ घे! असे म्हणून मांडव्यने आपल्या बायकोला प्रेरणा दिली. तेव्हां त्याच्या बायकोने तशी शपथ घेतली व ती म्हण लागली.

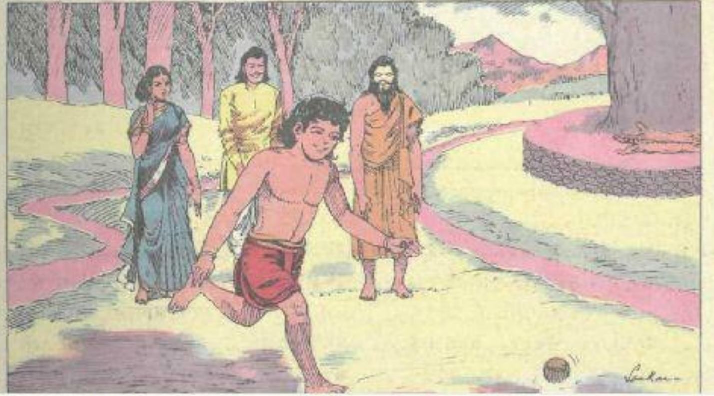
[illegible]
ये तं अदट्टि पतरा इदच्चि
तस्मिचं मे अप्पियताय अज्ञ
पितरी च ते नत्थि कोचि विसेसो
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु
हतं विसं जीवतु यज्ञदत्तो!"

[बाळा, आज ज्या बिळातल्या सापाने तुला डसले ते पाहून तर मला त्याची अतिशय घृणा वाटत आहे. तशीच तुझ्या पित्याकडे पाहून सुद्धा माझ्या मनांत घृणा निर्माण होत आहे. माझ्या दृष्टीने ह्या दोघांच्यात काहीही फरक नाही. मी ही जी शपथ घेत आहे. ह्याचे परिणाम स्वरूप म्हणून तुझ्या शरिरातील सर्व विष निघून जाऊन तू पूर्वपणे जिवंत व्हावेस.]

असे म्हटल्याबरोबर यज्ञदत्तच्या शरिरातील सर्व विष बाहेर पडून जमिनीत शोषले गेले. त्यानंतर ते बाळ उठून परत पूर्वी सारखे खेळू लागले.

ह्यानंतर मांडव्यनी कृष्णद्वैपायनना विचारले–" महात्मन्! तपस्वीकरीता असलेले सर्वोत्तम जिवन आपण स्विकारलेत परंतु ते सुद्धा अनिच्छेने चालवलेत ह्याचे काय कारण आहे?"

"ह्यामागे एकच कारण आहे. एकदा जर एक माणुस संन्यास घेऊन घराबाहेर पडला व पुन्हां येऊन त्याने गृहस्थाश्रमात प्रवेश केला. तर तो लोकांच्या निंदेला कारणीभुत बनतो व मुर्ख समजला जातो. संन्यास जीवनात माझी इच्छा नसतांना

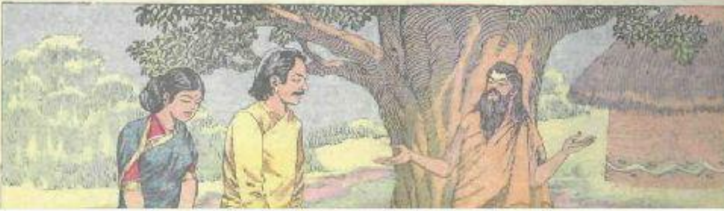
दुसऱ्यांच्या आदरास प्राप्त होण्याकरीता जबरदस्तीने मी तपस्वी बनावयास गेलो. आता तुच सांग तू आलेल्या लोकांचा अतिथिसत्कार अशा अनिच्छेने का करतोस? ह्या पाठीमागे सुद्धा काही कारण असेलच नां?"

माझे वडील व आजोबा जगातील दानशुर म्हणवले जात होते. त्यामुळे मला सुद्धा त्यांचेच अनुकरण करावे लागत आहे. त्यामुळे मी केलेल्या कामामुळे त्यांच्या यशाला काळीमा लागू नये. त्यामुळे मी दाता बनून दानधर्म करीत आलो आहे. परंतु मनापासून नाही. मांडव्य उत्तर देत म्हणाला नंतर आपल्या पत्नीकडे वळून दिला म्हणाला–"तू लहानपणीच माझी बायको बनून माझ्या घरी आलीस व अनेक वर्षे माझ्याबरोबर संसार केलास तरी सुद्धा तुझ्या मनांत माझ्या विषयी जरा देखिल प्रेमभावना किंवा स्नेह नाही उलट माझी घृणाच तू करते आहेस. ह्या पाठीमागे काय रहस्य आहे?

"आमच्या वंशात स्त्रीने आपल्या पतीचां संसार करणे हेच तिचे कर्तव्य समजले जाते. ते तिला करणे भागच आहे. म्हणुन मी हे आज असे सहन करीत आहे. जर तुम्हांला सोडून मी इतर कुणाशी लग्न केले. असते तर समाजाने मला कुलटा कलंकीणी समजले असते. परंतु आपण मुलाऱ्या जीवन करीता आज माझे हे रहस्य मी उघडे केले" मांडव्याच्या बायकोने सांगितले.

"तू खरे कार्य तेच सांगितलेस. म्हणून मी तुझी निंदा नालस्ती करीत नाही. मी आता शप्पथ घेऊन सांगतो मी तुझ्याबरोबर प्रेमपुर्ण संसार करेन" मांडव्य आपल्या बायकोला म्हणाला.

"तू दान करणार म्हणतोस तर ते मनापासुन कर अनिच्छेने करू नकोस. मी सुद्धा आजपासून माझे तपस्वी जिवन पूर्णतयेने घालविन" असे म्हणत कृष्ण-द्वैपायन यांनी मांडव्यला सांगून ते आपला मार्ग आक्रमु लागले.

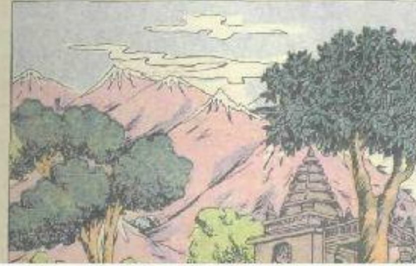
आपल्या नद्या :

यमुना

महाकवी कालिदास यानी देवतात्मा व पर्वतराज म्हणून ज्या हिमालय पर्वताचे रसभरीत वर्णन केले आहे. त्या हिमालयाच्या पर्वतशिखरांमधूनच बहुतेक नद्यांचा उगम होतो. आपल्या पुराणात नद्या ह्या केवळ निसर्ग प्रमाणितच नाही. तर त्या नद्यामधून सजीव आत्मे सुद्धा दर्शन देतात.

उदाहरण म्हणून यमुना नदीला पुराणात सूर्य व संध्यादेवी ह्यांच्या पासून झालेली मुलगी मानतात. ती यमराजाची बहीण आहे असे म्हणतात. त्या वरून तिचे नाव यमुना पडले. असे म्हटले जाते. पृथ्वीवरच्या सृष्टीवर आपल्या हिस्सा वाटण्या करीता तिने नदीचे रूप धारण केले असावे.

कालिंदि पर्वताच्या पायथ्यापासुन हिमालय पर्वतातील यमुनोत्री पर्यंत आपल्याला यमुनेचे दर्शन होते. समुद्र सपाटी पासून दहाहजार आठशे फुट उंचावर असलेले यमुनोत्री हे एक अभूत रम्य ठिकाण आहे त्या पवित्र प्रदेशात यमुना नदीचे एक दउळ आहे.

सुरवातीला यमुना नदीचा प्रवाह भोवऱ्या प्रमाणे अत्यंत तीव्र गतिने वहात होता. त्यामुळे उगमापाशी कोणा मनुष्य-प्राण्यास जाता येत नव्हते. त्या पाण्याच्या प्रवाहाचा आवाज एक हजार सिंहनादाइतका मोठा व भीती-दायक आहे. वरून पडणाऱ्या नदीच्या ह्या धबधब्यातील तुषार कोसळ-णाऱ्या पावसासारखे अद्भुत रम्य दिसतात.

एकदा कृष्णाचा मोठा भाऊ बलराम ह्याला पर्वतातून विहार करीत असताना यमुना नदीला पाहून त्यात स्नान करण्याचा विचार आला. त्याने जलप्रवाहाच्या जवळच्याच एका शिळेवर उभे राहून यमुनेला जवळ येण्याकरीतां हांक मारले.

बलरामाच्या बोलावण्याकडे यमुनाने दुर्लक्ष केले. त्याने पुन्हां पुन्हां हांका मारले. त्याचाही काही उपयोग झाला नाही. म्हणुन त्यानी त्या जलप्रवाहात उडी मारली. परंतु प्रवाहाने त्याला दूर फेकण्याचा प्रयत्न केला ते पाहून बलरामाला अतिशय

ते तिच्या काठावर आले व त्यानी आपल्या नांगरानी तिला टोचले व तिला घाटातून पहाडातून मैदानातून ओढत आणून आपल्या इच्छेप्रमाणे कसेही वाकडे तिकडे करीत नेले. यमुनाला बलरामाच्या नांगराचे अनुकरणाने जाणे भाग पडले.

शेवटी यमुनेने एका स्त्रीचे रूप धारण केले. व त्या रागाने बेकाम झालेल्या बलरामाला प्रार्थना केली की, मला मुक्त कर. बलरामाने शांत होत तिला सोडून दिले. हा अनुभव आल्यावर यमुना थोडी शांत गतीने वाहू लागली.

नंतर यमुना नदी पुराण प्रसिद्ध हस्तिनापुर व इंद्रप्रस्थ नगरांमधून वाहू लागली. कालानुसाराने अदृश्य झालेल्या ह्या दोन नगराच्याच परिसरातच आज नवी दिल्ली हे शहर निर्माण झाले आहे. इतिहास काल प्रसिद्ध ह्या किल्ल्याजवळूनच हि नदी वहात जाते.

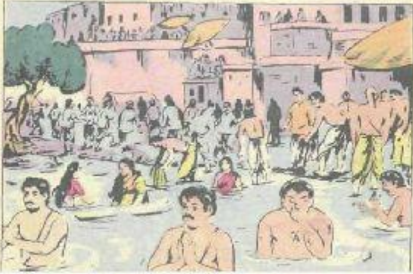

प्राचीननगरी मथुरा हीला लागुनच ही नदी वहाते. मथुरानगराचा राजा कंस ह्याच्या तुरुंगातच श्रीकृष्णाचा जन्म झाला. जन्मतःच जेव्हां कृष्णाच्या पित्याने वसुदेवने त्याला जेव्हां मथुरेतील यमुनानदी पार करुन गोकुळात आणले तेव्हा सर्पराज वासुकीने आपला फण्याचाच आधार देऊन प्रवाहापासून त्याला वाचविले.

यमुना नदीच्या काठीच वृन्दावन आहे. कृष्णाने आपल्या बासरी वादनाने इथेच पशुपक्षी, भक्त सर्वांना मंत्रमुग्ध केले होते. कृष्णाच्या बालपणीच्या काळात यमुनेचा व त्याचा खुप दाट संबंध आला.

प्रयागयेथे अंतंगत वहात येणाऱ्या सरस्वती नदी व गंगा यमुना ह्या नद्याचा त्रिवेणी संगम होतो. त्यामुळे भक्त व श्रद्धाळू लोकांचा विश्वास आहे. की, ह्या संगमात स्नान केल्याने पुण्य प्राप्त होते.

तेव्हांच डोळे उघडले.....

राजा मार्तण्डकडे सुबुद्धी नावाचा चलाख मंत्री होता. व त्याच्या दरबारात कामाला अनेक गुलाम होते. राजा त्यांना जनावरांसारखा राबवित असे.

"एक दिवस मंत्री सुबुद्धी राजाला निवेदन करीत म्हणाला–" महाराज, ह्या गुलामांना सुद्धा माणसांसारखे जिवन जगु देत."

त्यावर राजा उत्तर देत म्हणाला–"जसे राजाचा वारस राजा होतो, तसाच गुलामांचा गुलाम."

काही दिवस उलटले एक दिवस मंत्री राजाला निवेदन करीत. म्हणाला–"महाराज, आजचा दिवस आपल्या पुर्वजांच्या संस्मरणाचा दिवस आहे. चला जाऊन त्याचा कार्यविधी पार पाडूया. म्हणुन राजाला घेऊन तो स्मशानात आला."

ह्या आधीच दोन दिवस पावसामुळे जिकडे तिकडे पाणी वाहून जाऊन स्माशानातील हाडे इकडे तिकडे विखूरली गेलेली होती. मंत्र्याने त्यातील काही वेचुन आणून त्यांचा ढिग केला व राजाला म्हणाला–"महाराज, मला माहीत नाही की, तुमच्या पुर्वजांची हाडे कोणती आहेत व गुलामांची हाडे कोणती? जर आपण ओळखू शकलात तर बाकीचा कार्यक्रम काय ते मी पाहून घेईन."

ते ऐकताच राजाचे डोळे उघडले त्या दिवसांपासून त्यांनी सर्व गुलामांना मुक्त केले. व त्यांना माणसांसारखे स्वतंत्र आयुष्य जगण्याची मुभा दिली.

ही दाढी माझी आहे!

एका गावात दोन जिवलग मित्र रहात होते. त्या दोघांनी व्यापार करून बराच पैसा मिळविला होता. त्यातील पहिला माणूस पैसा व्यर्थ खर्च करीत असे व दुसरा अत्यंत लोभी होता. पहिल्याची डोक्याची चकोटी होती तर दुसऱ्यानी आपली दाढी खूप लांब वाढविली होती.

एक दिवस दोघे मित्र अशाच गप्पा मारत बसले होते. तेव्हां पहिल्याने विचारले–"मित्रा, मी आज पर्यंत तुला ही गोष्ट सांगितली नाही. पण खरोखरी तुझ्या दाढीकडे पाहिले नां की, काय मजा येते आज पर्यंत इतके म्हातारे मी पाहिले; पण खरे सांगतो, तुझ्या सारखी दाढी या जगात तरी कोणाची नसणार!"

हे ऐकून दुसऱ्याचा आनंद गगनात मावेनासा झाला तो म्हणाला–"होय रे बाबा! सगळे लोक मला असेच सांगतात. तेच नाही तर कोणाची माझ्या दाढीला दृष्ट लागेल. ते लोक संधी मिळताच माझी दाढी विकत घ्यायला सुद्धा टपून बसलेले आहेत." असे म्हणत दुसऱ्याने आपल्या हाताने दाढी कुरवाळायला सुरवात केली.

ते ऐकून पहिला म्हणाला–"कोणी कशाला विकत घ्यायला पाहिजे. मीच ती विकत घेतो.! काय ह्याची किमत सांग?

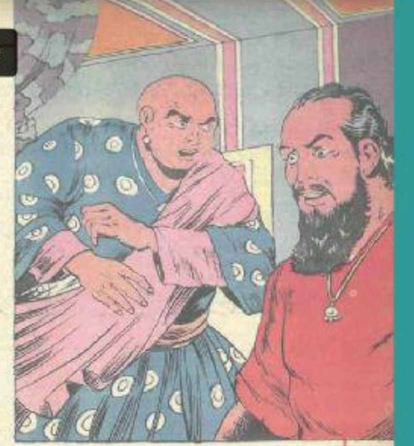
दुसऱ्या लोभीच्या मनात दाढी विकत देण्याच्या अनेक कल्पना तरळून गेल्या त्याने झटक्यात हावरटपणाने किंमत सांगितली–"बरं तर, एक हजार नाणी दे!

"त्यात काय हे घे! मला वाटले ह्यापेक्षा जास्त मागतोस की काय? असे म्हणत त्याने खिशात हात घालून थोडे पैसे बाहेर काढले व अगाऊ रक्कम म्हणुन त्याच्या हातातर ठेवले.

ते पहाताच दुसरा आश्चर्याने त्याच्याकडे पहात राहिला ते पाहून पहिला त्याला आपली अट घालत म्हणाला–"ठिक आहे! मित्रा हे बघ आज पासून ही दाढी माझी आहे! परंतु माझी एक अट आहे. मी जोपर्यंत पुरी रक्कम देत नाही व ही दाढी खरेदी करीत नाही तो पर्यंत ह्यांचे रक्षण करणे तुझे काम आहे. ह्या माझ्या दाढीला माझ्या मर्जीप्रमाणे तुला तेल मसाज करावयास पाहिजे. मी सांगेन तेव्हांच हजामत करावयास पाहिजे!"

"हात् तिच्या, ह्यात काय कठीण आहे! दुसऱ्याने पहिल्याचे म्हणणे मान्य केले. ह्यानंतर दोघांनी स्वतःच्या हस्ताक्षराने त्याचा करारनामा लिहीला नंतर पुन्हां पहिल्या माणसाने त्याला उत्तेजित करीत म्हटले आणि हे पहा आजपासून जर कां कोणी ह्या दाढीची स्तुती करू लागले तर तू त्यानां सांगून टाक–"महाराज, ही दाढी माझी नाही. कोण्या एका माणसाची त्याने पैसे देऊन खरेदी केली आहे. मी त्याच्याच करीता ही जपून सांभाळत आहे. असे तू सांगायला पाहिजे. समजले!"

दुसऱ्या दिवसापासून पहिला रोजच्या रोज दुसऱ्याच्या घरी खेटा घालू लागला. ते पाहून दुसऱ्याने विचारले–"मित्रा, काय झाले कां येणे केलेस तर तो त्याला म्हणे–"तशी काही विशेष गोष्ट नाही. मी माझ्या दाढीला पहायला आलो होतो.

काही दिवसांनी तो त्याच्यावर उगीच उखडू लागला व त्याला दम भरत म्हणू लागला–"मित्रा, हे काय? तू माझ्या दाढीची नासघुस करतो आहेस. प्रथम माझी दाढी कशी चकाकीत दिसत होती. तू स्वस्तातील तेल लावू लागला आहेस वाटेत. म्हणुनच ती अशी उस्कटल्या सारखी दिसते आहे."

अशा प्रकारे आपल्यावर अधिकार गाजवण्याला पाहून दुसरा वैतागुन गेला. शेवटी दोघा मित्रांच्यात वैमनस्य वाढू लागले. ते पाहून दुसरा हवालदिल होत गद्गद्लेल्या स्वरात म्हणू लागला–"मित्रा,

तुला पुण्य लागेल ! तेव्हां माझी अक्कल चरायला गेली होती. मी पैशाच्या हावरटपणामुळे पुढचां मागचा विचार न करीता तुझ्या अटीमान्य केल्या तू मला माझी दाढी परत देऊन टाक व तुझे पैसे परत घे.

परंतु पहिल्याने दुसऱ्याचे म्हणणे मानले नाही. तेव्हां दुसरा म्हणाला—"तू दिलेल्या अगाऊ पैशांच्या दुप्पट पैसे देतो." ते ऐकून ही पहिला गप्प बसला. दुसऱ्याने विचार केला की, कशाही प्रकारे ह्याची आपल्या पाठीमागची कटकट सोडवायलाच पाहिजे त्या विचाराने तो म्हणाला—"ठिक आहे, मी चार हजार देतो. पहिल्याची हांव वाढू लागली. त्यामुळे तो शांतपणे तसाच ते पहात उभा राहिला.

दुसऱ्याला काही सुचले नाही. असेच आणखीन काही दिवस निघून गेले. एके दिवशी रात्री पहिला दुसऱ्याचा घरी आला. दुसरा गाढ झोपेत होता. तरी त्याची पर्वा न करता पहिल्याने काही संकोच न करता दुसऱ्याची दाढी घट्ट पकडून ओढली आणि काय आश्चर्याची गोष्ट दाढी सरळ पहिल्याच्या हातात आली. मग काय पहिला माणूस झटक्यात उठला व धावत ओरडत न्यायाधिशाकडे जाऊन पोहोचला व त्याच्याकडे त्याने तक्रार सांगितली.

न्यायाधिश खुप समजुतदार होता. त्यानी दोन्ही मित्राच्या मनामधील गोष्ट समजून घेतली नंतर न्यायाधिशाने न्याय देण्यास सुरवात केली.

शेवटी असे सिद्ध झाले—पहिला माणुस अशा विश्वासाच्या जोरावर सतावू लागला ही दाढी मी विकत घेतली आहे. माझा अधिकार आहे! त्या त्रासाला कंटाळून त्याने दाढी खोटी लावली.

पहिल्या माणसाने अर्ध्या रात्री जाणुनबुजून दुसऱ्याच्या घरी जाऊन जबरदस्तीने दुसऱ्याची दाढी पकडून ओढली ती दाढी घेऊन त्याने पुन्हां परत तेथेच जावे व दुसऱ्या माणसास त्याने पूर्ण पैसे द्यावे म्हणजे दाढीच्या पूर्ण खर्चासहित त्याने त्याचे मुद्दल त्याला द्यावे. हा निर्णय ठरला.

रागीट नवरा

कोण्या एका गावात बलभद्र नावाचा शेतकरी रहात होता. तो खूप कष्टाळू होता. व रागीट स्वभावाचा होता त्याला जर राग आला तर त्याचा स्वत:वर ताबा रहात नसे. परंतु त्याची पत्नी शांता खूप सहनशील होती.

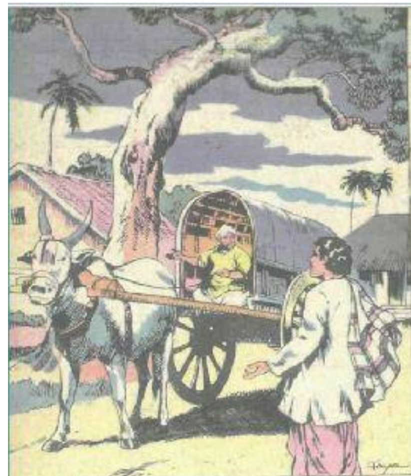
पण सहनशिलतेची सुद्धा काही मर्यादा असते. जेव्हां एकदा तिला अजिबात सहन झाले नाही. तेव्हां ती नवऱ्याला चिडून बोलली—"मला कशाला त्रास देता हो! तुमच्या बाबतीत मी काय कमी केले ? जर माझ्यावर चिडला असलात तर, मला घरा बाहेर काढून टाका. मी इथे जेवढे कष्ट करते ते कुठेही करून आयुष्य आनंदात घालवू शकते."

बायकोचे बोलणे ऐकून बलभद्रचा रागाचा पारा जास्तच चढला. तो तावातावाने म्हणाला—"जा तावडतोब माझ्या घरातून निघून जा. आनंदाने कुठेही जग!"

नवऱ्याचे बोलणे ऐकताच शांताच्या डोळ्यातून घळघळ अश्रुधारा वाहू लागल्या. त्याक्षणीच ती नवऱ्याचे घर सोडून निघाली.

तो दिवसभर रागाने तडफडत होता. दुसऱ्या दिवशी त्यांचा राग थोडा शांत झाला. त्याने विचार केला की, बायको संध्याकाळपर्यंत कुणाच्यात तरी बसून घरी परत येईल. परंतु रात्र पडली तरी ती आली नाही. ते पाहून तो घाबरून गेला.

शांताला लहानपणापासून आई-वडिलांचे छत्र नव्हते. त्यामुळे ती आपल्या मामाच्या घरीच लहानाची मोठी झाली. परंतु घरी तिचा खूप छळ करीत. तिच्या लग्नानंतर ती मंडळी कोणीही शांताला भेटायला म्हणून आली नाहीत. शांता जेव्हां दुसऱ्या दिवशी सुद्धा घरी

परत आली नाही. तेव्हां बलभद्र तिचा शोध करण्याकरीता बाहेर पडला. प्रथम त्याने सर्व गाव पालथा घातला. परंतु ती कोठेही दिसली नाही. तेव्हां तो तिच्या मामाच्या गावी गेला. तेथे पण ती नव्हती. शांताच्या मामाने बलभद्रला सांगितले की, ती इथे आली.

जरी स्वभावाने बलभद्र रागीट असला तरी तो शांतावर मनापासून प्रेम करीत होता. त्याने मनांत निश्चय केला की, जोपर्यंत शांता सापडणार नाही तोपर्यंत मी घराचा उबंरठा ओलाडून आत जाणार नाही. त्याला कळेना तिला कोठे शोधावे शेवटी त्याने विचार केला की, परत गावी जाऊन. प्रत्येक घरात तिची चौकशी करावी.

बलभद्र आपल्या गांवी पोहोचला तेव्हां त्याला रघुपति नावाचा एक गाडीवान भेटला व त्याला पहात म्हणाला–"भाऊ साहेब, तुमची बायको आताच माझ्या गाडीत बसून आली. मी तिला वाटेत रामपुरला सोडून आलो.

रामपूर बलभद्रच्या गावापासून बरेच दूर होते. तरीही तो बायकोला आणण्याकरीता त्या गावी निघाला. तशी रामपूरला जाण्याची वाट चांगली होती. रस्ता डांबरी होता. परंतु एक जवळची पाय वाट सुद्धा होती. ती थोडी जंगलातून जाणारी होती. त्यामुळे सर्वजण तिथून जायला घाबरत असत व दूरच्या वाटेनेच जात असत.

बायकोला लवकर भेटण्याच्या इच्छेने बलभद्र त्या जवळच्या जंगलातून जाणाऱ्या पायवाटेने निघाला. थोडया दूरवरपर्यंत चालत गेल्यावर त्याला जंगलातून जाणे भाग पडले. जाता जाता तो तेथे विश्राती घेण्याकरीता एका गुहेच्या आडोशाला बसला.

त्या पहाडाच्या गुहेमध्ये चोरांचा अड्डा होता. थोडयावेळने चोर तेथे आले व बलभद्रला पाहून म्हणाले–"तू इथे कशाला बसला आहेस?"

"रामपुरला जात असतांना थोडी विश्रांती घ्यावी ह्या हेतूने इथे थांबलो.

चोरांनी त्याच्याकडे शंकेखोर नजरेने पाहिले व दरडावून विचारले–" रामपुरला जायला इकडून कोणता रस्ता आहे?"

"तर मी रस्ता चुकलो. मला रस्ता दाखवा. मी निघून जातो." बलभद्र म्हणाला.

त्यातील एकाने विचारले "रामपुरला तुझे काय रे काम?"

"तिथे माझी पत्नी आहे" बलभद्र म्हणाला.

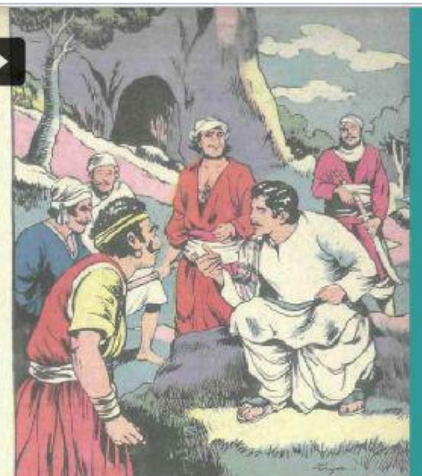
"अच्छा! ठिक आहे, मला रामपुरचे सर्वजण ठाऊक आहेत सांग! तुझ्या सासऱ्याचे नाव काय?" एका चोराने विचारले.

"माझे सासु-सासरे जिवत नाहीत" बलभद्र म्हणाला.

"वाऽऽमग हे सांग तुझी बायको कोणाच्या घरी उतरली आहे?" चोराने परत विचारले.

"तेच तर पहायला मी जात आहे. मी तर ह्याच विचाराने घाबरून गेलो आहे. माझी बायको तेथे आहे किंवा नाही. त्यावर तुम्ही मला नाही नाही ते प्रश्न विचारून त्रास देत आहांत" बलभद्र चिडून म्हणाला.

ते ऐकून सर्वजण आश्चर्य चकित झाले. त्यांना शंका येऊ लागली त्याला वाट

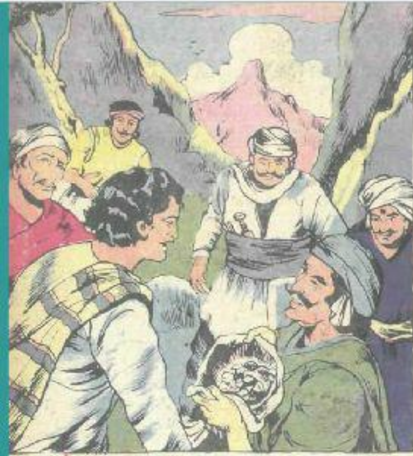

लागले. ह्याच्या मदती करीता इतर काही लोक लपून बसले असावेत.

चोरांनी त्याला विचारून त्याचा पिच्छा पुरवला. तेव्हां तो चिडून उठून निघून जाऊ लागला.

तेव्हां त्यातील एका चोराने सांगितले–"हा जे काही सांगतो. ते सर्व खोटे असावे. ह्याच्या एवढया हिमतीने वाटते हा कोणीतरी राजाचा गुप्त वेषधारी हेर असावा. ह्याला जर संतुष्ट करून पाठवले नाही तर जिवाला धोका होण्याचा संभव आहे."

सर्वांनी त्याचे म्हणणे मान्य केले. मग काय! सर्वजण धावत त्याच्याजवळ गेले. व म्हणाले–"हे बघ बाबा. आम्ही कसे बसे

चोरी लुबाडी करून आमचा उदरनिर्वाह् करतो. तू आमच्या ह्या टोळींच्या बाबतीत कुणासही काही सांगू नकोस. बक्षिस म्हणून आम्ही तुला काही ना काहीतरी देऊ.

बलभद्र आश्चर्यचकित नजरेने त्या डाकुंना पहात म्हणाला–"तुम्ही लोक समजलात तरी कोण?"

"अशा पहाडावरच्या भीतीदायक ठिकाणी सुद्धा तुम्ही आमच्या वर चिडून बोलता आहात म्हणजे तुम्ही नक्कीच राजाचे शिपायी असाल. म्हणुनच तुम्ही आमच्या गुहे समोर बसून राहीलात व इतरांना लपून बसावयास सांगितले असेल. थांबा म्हणुन ते सर्व गुहेच्या आत निघून गेले व आतून एक थैली आणली व ती बलभद्रच्या हातात दिली त्यात चमचम् करणारे बरेच हिरे होते.

बलभद्र ते घेऊन गुपचुप बसला त्याला रामपुरच्या सरहद्दीपर्यंत सोबत करून चोर म्हणाले तू हे विसरून जा. तू आम्हांला कधी पाहिले आहेस. तू धनाच्या आशेने परत तिथे आलास तर तुला दिसणार नाहीत अशा दूर जागी निघून जाऊ.

बलभद्रने त्या गावांत जाऊन आजु-बाजुला चौकशी केली. तेव्हां त्याला समजले की काही दिवसापूर्वी अशा नावाची जी एक बाई ह्या गावात आली ती तेथील गंगानाथच्या घरी कामाला लागली आहे. बलभद्र ताबडतोब तेथें पोहोचला. तेव्हां शांता हातात झाडू घेऊन घर झाडत होती. बल-भद्रला पहाताच ती घरात आत निघून गेली.

गंगानाथ तेव्हांच शेतातून घरी परत येत होता. बलाभद्रला पहाताच त्याने विचारले–"तुम्ही कोण? काय पाहिजे?"

बलभद्रने आपली माहिती सांगितली व शांताच्या विषयी विचारले.

गंगानाथ म्हणाला–"शांता चांगली बाई आहे. ती सकाळी उठल्या पासून रात्री झोपेपर्यंत काहीतरी काम करतच असते. एक क्षणभर उसंत घेत नाही. अशी मोल-करीण मिळणे म्हणजे भाग्यच पाहिजे!"

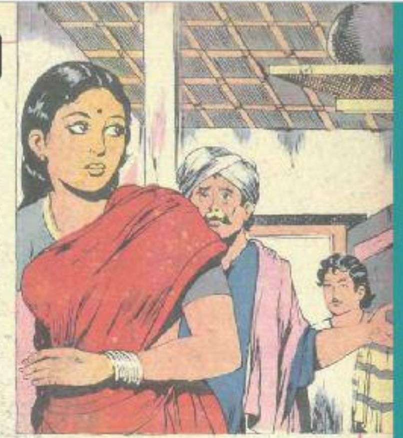
"मला थोड तिच्याशी बोलायच होत." बलभद्र म्हणाला.

गंगानाथने शांताला हांका मारले बलभद्रने एका बाजूला नेऊन विचारले– "काय ग, आपल्या घरी इतके काम होते. तू आपल्या घरात आरामाने राह्यचे सोडून इथे एका मोलकरणी सारखे आयुष्य कां घालवत आहेस?

"मी इथे इतके काम करते आहे. तरी सुद्धा मला त्रास कशाचाही वाटत नाही. मी कितीही काम केले तरी ते पाहून प्रसन्न होणारे आनंदी होणारे व गोड बोलणारे लोक इथे आहेत. त्यामुळे ते श्रम वाटत नाहीत" शांता म्हणाली,

"मग तुला काय वाटते मी तुझ्या कामाचे कधीच कौतुक करीत नाही की काय? तुला काय ठाऊक तुझ्यावर माझे किती प्रेम आहे ते?" बलभद्र म्हणाला त्यानंतर त्याने शांताला सांगितले की, तिला शोधायला आपण कुठे कुठे हिंडलो भयंकर जंगलात कसे अडकलो तेथे काय घडले. व इथे कसे पोहोचलो.

आपल्या पतीचा चेहरा पाहून शांताला समजले की बलभद्र खोटे बोलत नव्हता व खरेच घडलेले सांगत होता. तेव्हां ती थोडी शांत होत म्हणाली–"तरमग तुम्ही इथेच येऊन रहा. तेथील शेतभात विकून

टाकून आपण इथेच जमिन विकत घेऊ. तुम्ही शेतीची कामे करा. मी ह्या घरची कामे करीत राहीन. ह्या घरातील लोक खूप चांगल्या स्वभावाचे आहेत. आपल्या दोघांच्या कमाईच्या पैशांनी आपण आरामात आयुष्य घालवू.

"आता तर तुला दुसऱ्याच्या घरात काम करण्याची अजिबात जरूरी नाही! आपल्या हातात आयते खूप धन आलेले आहे. त्याने आपण शहरात एक घर विकत घेऊ व तेथे राहू." बलभद्र म्हणाला.

बलभद्रचे बोलणे ऐकून शांताला आश्चर्य वाटू लागले. ती म्हणाली– "हे सगळे खोटे आहे. मला आपल्या

बरोबर नेण्याकरीता ह्या बनावाबनवीच्या गोष्टी सांगता आहात!"

तर मग, स्वतःच्या डोळ्यानेच पहा!" असे म्हणत बलभद्रने जवळची थैली उघडून शातांला दाखविली.

शांताने चकित होत म्हटले–"हे हिरे तुम्हांला कोठून मिळाले?"

तू माझ्या चिडण्याचा राग राग करीत होतीस, परंतु त्या चिडण्यामुळेच तर ही संपत्ती माझ्या हाती आली. माझा राग पाहून घाबरून जाऊन मला हे हिरे व दागीने मिळाले आहेत."

आपल्या पतीचे बोलणे ऐकताच शांता घाबरून जात म्हणाली–"मी आता तुमचे काहीही ऐकून घेणार नाही. मी तुमच्या राग व चिडण्याने कंटाळून घर सोडून गेले. मनांत विचार केला होता, की, थोडया दिवसाने तरी तुम्ही समजुतीने आपला राग थोडा शांत कराल. परंतु अजुन तुम्ही तुमच्या रागावर विश्वास ठेवून आहांत. तेव्हां तुम्हांला रागावण्यापासून केव्हांही मुक्ती मिळणार नाही. मग मी तुमच्या बरोबर घरी येण्याचा प्रश्नच कुठे निघतो."

ह्यावर बलभद्र दुःखाने म्हणाला–"शांता तू घाईगडबडीत येऊन असा निर्णय घेऊ नकोस. कारण माझ्या रागामुळे माझ्या आयुष्याचे नुकसानच होवू शकते तू जसे समजते आहेस की, माझा रागावर विश्वास आहे तसे नाही. त्या वेळी माझ्या रागानेच मला संपत्ती मिळाली परंतु तसा माझा विश्वास नाही. चल,

त्यावरून शांतांला उलगडा झाला की, आपण घर सोडून निघून आल्याने आपला नवरा नक्कीच रागावर ताबा ठेवू शकत आहे. नाहीतर आपण इकडे निघून येण्याने व त्याच्याबरोबर परत जाणार नाही सांगितल्याने त्याने आपल्यावरं दुप्पट राग दाखविला असता तसे न होता. तो आपल्याला केविलवाणे विनवित आहे.

असा विचार येताच शांता त्याचक्षणी आपल्या नवऱ्या बरोबर आपल्या गावी जायला निघाली.

हुषार नोकर

धर्मपुरीचा जमिनदार सोमेश्वर ह्याला नको तेवढी झोपण्याची संवय होती. ते रात्री झोपायला अंथरूणावर गेले की, त्यानां सकाळी उठवावेच लागत असे. ते अतिशय झोपाळू होते. त्यामुळे त्या त्या वेळी ती कामे त्याच्याकडून होत नसत. शेवटी त्यांना त्यामुळे अनेक संकटाना तोंड द्यावे लागत असे.

जमिनदाराने असा विचार केला की, आपल्याला वेळेवर उठवण्याकरीता एका माणसाला नियुक्त करावयास पाहिजे. ही गोष्ट त्याने आपल्या दिवाणजीला सांगितली. त्याच गावांतील अनंत नावाच्या माणसास ही गोष्ट दिवाणजीं-कडून समजली व त्याने दिवाणजीला त्या जागी आपले नांव सुचविण्यास सांगितले. दिवाणजी अनंतला घेऊन जमिनदाराकडे आला.

जमिनदाराने अनंतला पहात म्हटले–"उद्या सकाळी चार वाजता उठून मला नरसिंहपुरला जायचे आहे."

दुसऱ्या दिवशी सकाळी बरोबर चार वाजता अनंताने जमिनदाराला झोपेतून उठविले.

जमिनदार संध्याकाळी नरसिंहपुरहून घरी परत आला व अनंतला बोलावून म्हणाला–"मी पहाटे लवकर उठून गेलो. म्हणून माझी सर्व कामे पूर्ण झाली. बघ, असे म्हणत त्याचे कौतुक केले व म्हणाले–"उद्या सकाळी मला जगन्नाथपुरला जायचे आहे, तेव्हां मला तू बरोबर पांच वाजता झोपेतून उठव."

जमिनदाराने सांगितल्या प्रमाणे अनंतने बरोबर पाच वाजता त्यांना उठविले.

त्या दिवशी संध्याकाळी जमिनदार जगन्नाथपुरहून परत आले व अनंतला

म्हणाले–"तुला कामाला लागून आज दोन दिवस पूर्ण झाले. आज हा महीना पूर्ण होत आहे. उद्यापासून दूसरा महिना सुरू होत आहे. त्यामुळे ह्या दोन दिवसाचे तुला चाररूपये देतो व पुढच्या महिन्यापासून तुला साठ रुपये पगार देईन" सांगत जमिनदाराने त्याच्या हातावर चार रुपये ठेवले.

त्यानंतर जमिनदार घरात निघून गेले. थोड्यावेळाने कपडे बदलून ते दाराच्या उंबरट्यावर येऊन उभे राहिले. तेव्हां त्यांनी अनंतला दुसऱ्या एका तरुणाला दोन रुपये देत असतांना पाहिले. त्यांनी आश्चर्य वाटून त्याला विचारले–"तो तरुण कोण? तू त्याला दोन रुपये कां देत होतास?"

अनंत ते ऐकून घाबरून गेला व भीतभीत म्हणाला–"साहेब! तसे काही नाही, तो....तो....तर...."

जमिनदार रागावले व चिडून म्हणाले–"खरे काय ते सांगायला घाबरतोस कां?

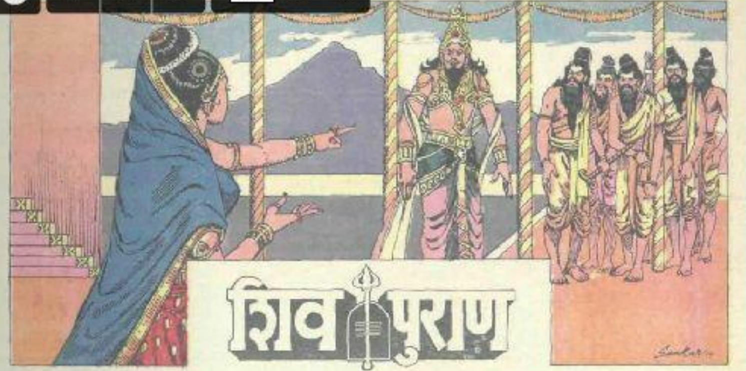
अनंतने थरथरंत कांपऱ्या आवाजात म्हटले–"मालक, आपण मला मागेच दोन दिवस बरोबर वेळी उठवायला सांगितले होतेत. त्या वेळे आधी ह्या तरुणाने मला उठविले. त्यामुळे मला त्याला दोन रुपये देणे भाग पडले.

ते उत्तर ऐकून जमिनदाराला समजले की, अनंत सुद्धा आपल्या सारखा शोपाळू आहे. परंतु त्याच्या अक्कल हुषारीचे त्यांना मनापासुन कौतुक वाटले ते हसत म्हणाले–"अरे अनंत, उद्या पासून तुला बागेचे काम देतो. तुझा पगार तोच राहिल." नंतर त्या नविन तरुणाकडे वळत म्हणाले–"अनंत दोन दिवसांपासून जे काम करतो ते तुला आवडले कां?"

नविन तरुणाने आनंदाने मान डोलावली. तेव्हां जमिनदाराने त्यांच्या चेहऱ्याकडे निरखून पहात म्हटले–"ह्यावेळी अनंत जवळून तू जे दोन रुपये घेतलेस. त्यात आणखी कोणाचा हिस्सा नाही नां?"

त्या नविन तरुणानी जमिनदाराची हुषारी ओळखली व म्हटले–"मालक, हे दोन रुपये पूर्णपणे माझेच आहेत."

सतीदेवी नंदीला घेऊन यज्ञशाळेजवळ पोचली. तेव्हां तिच्या आईने व भावांनी पुढे येऊन तिची विचारपुस केली आईने मुलीला एका बाजूला बोलावून नेऊन समजावून सांगितले, "मुली, तुझे वडील वृद्ध झाले आहेत. म्हणून तापट-पणाने तुझ्या पतीची निंदा करतात पण तू तिकडे दुर्लक्ष कर."

मुलीला पहाताच दक्षाला शंकराची आठवण झाली. रागाने तो सतीला म्हणाला–"काय ग! तुझा नवरा स्मशानात राहतो. भूतपिशाच त्याचे अनुयायी, तो कपाल धारण करतो. म्हणून अपवित्र झाला आहे. यज्ञयागादि पवित्र कार्यांस निमंत्रण करण्यालायक पण राहिला नाही. तू कशाला आलीस येथे, आमच्या या यज्ञशालेला अपवित्र करायला?"

ते ऐकून सती आपल्या वडिलांना म्हणाली–"तु यज्ञकर्ता असून शंकराला हविभाव दिल्याशिवाय यज्ञ करीत आहेस आणि उलट त्यांची निंदा करतो आहेस? अजून सांगते त्यांना आदर पूर्वक निमंत्रण पाठवून यज्ञभाग देऊन त्यांचा उचित सत्कार कर. नाहीतर तुझा यज्ञ अपूर्ण राहील व तुझा सर्वनाश होईल." सतीने पित्याला असा सल्ला दिल्यावर सभेत उपस्थित असलेल्या भृगु आदि मुनींनी दक्षाला तसे करण्यास सुचविले. परंतु दक्ष जास्तच संतापला आणि म्हणाला–"तू चालती हो येथून. तू आल्याने माझा

यज्ञ अपवित्र झाला तू स्वतः होऊन येथून निघून गेली नाहीस तर धक्के मारून तुला बाहेर काढावे लागेल."

आता मात्र सतीला राहवले नाही. तिला देखील भयंकर राग आला पतीने जाऊ नकोस असा सल्ला दिला असूनही ती यज्ञाला आली होती. अशा तऱ्हेने अपमानित होऊन परत पतिगृही जाणे तिला मुळीच आवडले नाही. पुढल्या जन्मी हाच पती लाभावा अशी प्रार्थना करून तिने योगबलाने आपल्या देहातच अग्निज्वाला निर्माण करून त्यात स्वतःचा बळी दिला.

ते दृश्य पाहून नंदी वगैरे हांहाकार करीत यज्ञशालेत शिरले. तेव्हां भृगु आदिकांनी अभिचार नावाचा यज्ञ करून त्यांना मंडपा बाहेर काढले.

नारदाकडून शंकराला सतीच्या आत्म-बलिदानाची गोष्ट कळली त्याला भयंकर राग आला. त्याने क्रुद्ध होऊन आपल्या डोक्यातली एक जटा उपटली व ती पर्वतावर आपटली. त्या जटेतून वीरभद्र व भद्रकाली उत्पन्न झाले. वीरभद्रला सहस्त्र बाहु व लांब लांब दात होते. तो कोटी सूर्या एवढा तेजस्वी होता. अशा रौद्र रूपे त्याने शंकराला प्रणाम करून म्हटले– "प्रभो! आज्ञा करावी!"

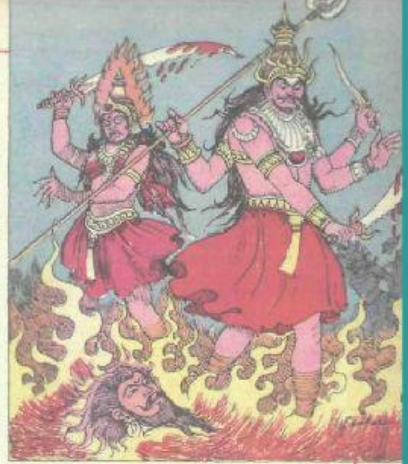
"तुम्ही दोघे, तू व भद्रकाली आपल्या गणासह जाऊन दक्षाचा यज्ञ उध्वस्त करा व या यज्ञात भाग घेणाऱ्यांस उचित दंड द्या." शंकर म्हणाला.

वीरभद्र सिंह जुंपलेल्या रथात बसून नंदी, भैरव आदि गणांना बरोबर घेऊन निघाला. भद्रकाली सिंहावर बसून महाकाली, गौरी, कात्यायनी, चांमुडा इत्यादि गणांना बरोबर घेऊन निघाली.

दक्षयज्ञ ध्वंस करण्याची शंकराकडून आज्ञा मिळताच वीरभद्र व भद्रकाली आपल्या गणांसह निघाले. त्याचवेळी दक्षाचा यज्ञ ज्या जागी होत होता त्याच्या जवळपासच्या प्रदेशात काही अघटित गोष्टी घडल्या विजा पडल्या, रक्ताची

वृष्टी झाली, आकाशातून साप, विंचू व निरनिराळे विषारी जंतु पडू लागले.

वीरभद्र व भद्रकाली तेथे येऊन पोहोचले तर सर्वांची पळापळ सुरू झाली. पळणाऱ्यांना अडवून दोघांनी पकडून ठार मारायला सुरवात केली. वीरभद्राने आपल्या मुख्य मुख्य अनुचरांसह यज्ञशालेत प्रवेश केला. आत बसलेल्या देवांना व ऋषींना त्याने मारहाण सुरू केली. दक्षाला पहाताच त्याला शंकराचा जो अपमान झाला होता तो आठवला. त्याने दक्षाचे डोके छाटून व ते होमकुंडात फेकून दिले.

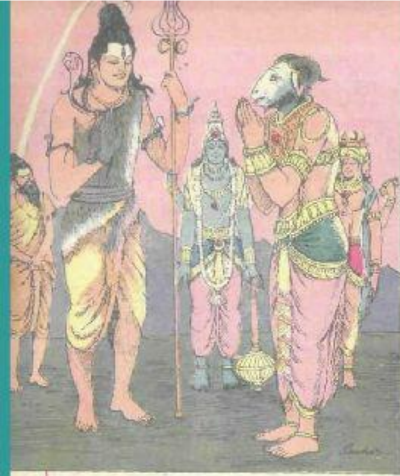

त्यांनी होमकुंडात पाणी ओतले व यज्ञाची सर्व सामुग्री नष्ट भृष्ट करून टाकली. अशा तऱ्हेने शंकराच्या इच्छेप्रमाणे यज्ञाचा ध्वंस पूर्ण झाला. त्यानंतर वीरभद्र व भद्रकाली कैलास पर्वतावर परतले. तेव्हां शंकराचा क्रोध थोडा शांत झाला.

वीरभद्र वगैरेंनी ज्या ऋषीमुनींना व देवांना वडविले होते. ते ब्रह्मदेवाकडे गेले आणि त्यांनी त्यांच्यावर जो अत्याचार झाला होता तो निवेदन केला. ब्रह्मदेव त्यांना घेऊन वैकुंठ लोकी विष्णूकडे गेला. आणि दक्षयज्ञ कसा ध्वंस झाला हे सांगितले नंतर सर्व मंडळी तेथून कैलास पर्वतावर गेली. त्यावेळी शंकर ध्यानमग्न होऊन बसला होता. वीरभद्र व त्याचे अनुचर गण शंकराच्या चारी बाजूला पहारा देत बसले होते. त्याची ध्यान धारणा संपताच त्याने पाहिले.

शंकराने समाधी समाप्त होताच ब्रह्मदेव विष्णु व इतर मंडळींना बसायला सांगितले.

विष्णूने हात जोडून शंकराजवळ विनंती केली–"हे सदाशिवा! आपला क्रोध व दुःख आता विसर! तुझ्याशी द्वेष करून दक्षाने तुझा अपमान केला व त्याची फळे त्याला भोगावी लागली. परंतु एक गोष्ट विसरून चालावयाचे नाही दक्षाने

आरंभिलेला यज्ञ पुरा झाला नाही तर वृष्टी होणार नाही. आणि दुष्काळ पडेल म्हणून तू स्वतः दक्षाला पुन्हां जिवंत करून तो यज्ञ त्याच्याकडून पुरा कर. एवढीच आमची तुला कळवळून विनंती आहे.

शंकराने विष्णूची ती विनंती मान्य केली. आणि म्हणाला–"आता आपण सर्व मिळून हा यज्ञ पुरा करण्याच्या कामाला लागू या. नंतर त्याने वीरभद्राला बोलावून शंकर म्हणाला–" उत्तरेकडे जा, आणि उत्तरेकडे जो कोणी डोके करून झोपला असेल त्याचे डोके कापून घेऊन ये."

वीरभद्र त्याप्रमाणे उत्तरेकडे गेला त्याला एका जागी एक बकरा उत्तरेकडे डोके करून झोपत असलेला दिसला. त्याने त्याचेच डोके कापून शंकराला आणून दिले.

शंकर व इतर देव यज्ञमंडपात गेले. शंकराने बकऱ्याचे डोके दक्षाच्या धडावर ठेवून त्याला जिवंत केले. त्याच्या करवी वैदिक रीतीने यज्ञ पुरा करण्यात आला. यावेळी दक्षाने शंकराला यज्ञभाग घेण्यास विनंती केली. त्यानंतर त्याला आपली चुक आठवली. शंकराची क्षमा मागून तो म्हणाला–"मी तुझे महत्व न ओळखून तुला यज्ञात भाग घेण्यासाठी निमंत्रण पाठविले नाही. त्याबद्दल क्षमा कर. मी तुझी निंदा केली. त्याचे फळ मला मिळाले तुझ्या कृपेने मी जिवंत झालो. व यज्ञ पुरा झाला."

शंकराने दक्षाला क्षमा केली व म्हणाला– "दक्षा! विनाकारण कोणतीही गोष्ट घडत नसते मी तुझ्या सर्व अपराधाबद्दल क्षमा केली आहे. आता तू पाहिजे तो वर मागून घे!"

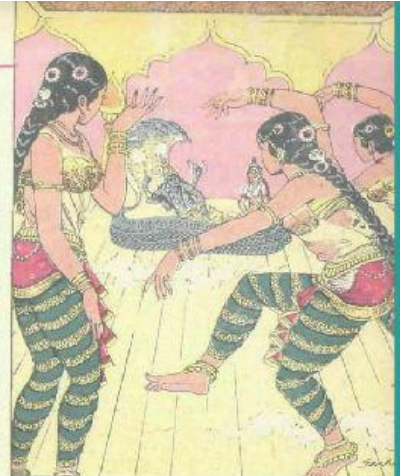
तेव्हां दक्ष व त्याची पत्नी प्रसुती ह्या दोघांनी मिळून एक वर मागितला म्हणाले–जा जागी हा यज्ञ पूर्ण झाला त्या जागेला दक्ष वाटिका हे नाव मिळावे.

त्या जागी शंकराचे एक देऊळ बांधण्यात यावे."

शंकराने होकार देऊन वीरभद्र व भद्रकाली दोघांना आज्ञा केली की, त्यांनी त्या प्रदेशाच्या दक्षिण दिशेला गौतमी नदीच्या कांठी आपल्या गणासह जाऊन निवास करावा. नंतर त्यांनी भद्रकाली सह वीरभद्राला गणाधिपति केले आणि सतीचा देह घेऊन ब्रह्मदेव आणि विष्णूबरोबर कैलासाला प्रस्थान केले. ब्रह्मदेव व विष्णूने आणि इतर देवांनी शंकराचा निरोप घेतला. आणि आपापल्या निवासस्थानी परत गेले. सतीचा देह बाजूला ठेवून शंकर तपश्चर्या करू लागला.

दक्षाच्या मुलीपैकी एकीचे नाव स्वधा असे होते. ती पितृदेवांची पत्नी झाली. मेनका, धन्या व कलावती नामक तिला तीन मुली झाल्या. तिघी मुली सुंदर होत्या. त्या तिन्ही लोकात विहार करीत स्वेच्छेने सर्वांची इच्छा पूर्ण करीत.

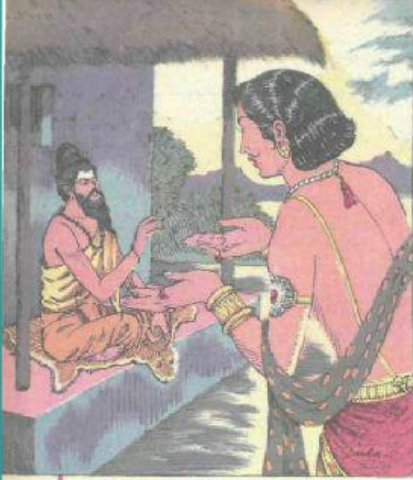
एकदा त्या तिघी विष्णु व लक्ष्मी यांच्या दर्शनास गेल्या. त्यानी नृत्य व गान करून त्यांना प्रसन्न केले आणि विष्णु व लक्ष्मी बरोबर बोलत बसल्या असता ब्रह्मदेवाचे मानसपुत्र सनकसनंदन आदिक तेथे आले. त्यांना येत असलेले

पाहून विष्णुसहित सर्व त्यांच्या स्वागतार्थ उठून उभे राहले. सर्वांनी त्याना नमस्कार करून त्यांना बसण्याची विनंती केली. परंतु मेनका धन्वा व कलावती उठून उभ्या राहल्या नाहीत.

ते पाहून सनत्कुमाराला राग आला आणि त्याने शाप दिला–" तुम्हाला स्वतःच्या सौंदर्याचा गर्व आहे तर जा, मृत्यु लोकात जाऊन भूलोकवासियांशी विवाहादी करून तेथेच निवास करा."

तेव्हां मेनका आदिकांना पश्चाताप झाला त्यांनी सनत्कुमारांचे पाय धरून त्यांची क्षमा मागितली व म्हणाल्या– "हे मुनीश्वर अज्ञानाने आमच्या हातून

ही चूक घडली म्हणून आम्हांला माफ करून शापमुक्त करावे."

ते ऐकून सनकसनंदनादिक म्हणाले– "गर्वाचे प्रायश्चित्त गर्वत्याग असते. आता शापमुक्तीची गोष्ट म्हणाल तर या शापाचा परिणाम जगत्कल्याणच आहे."

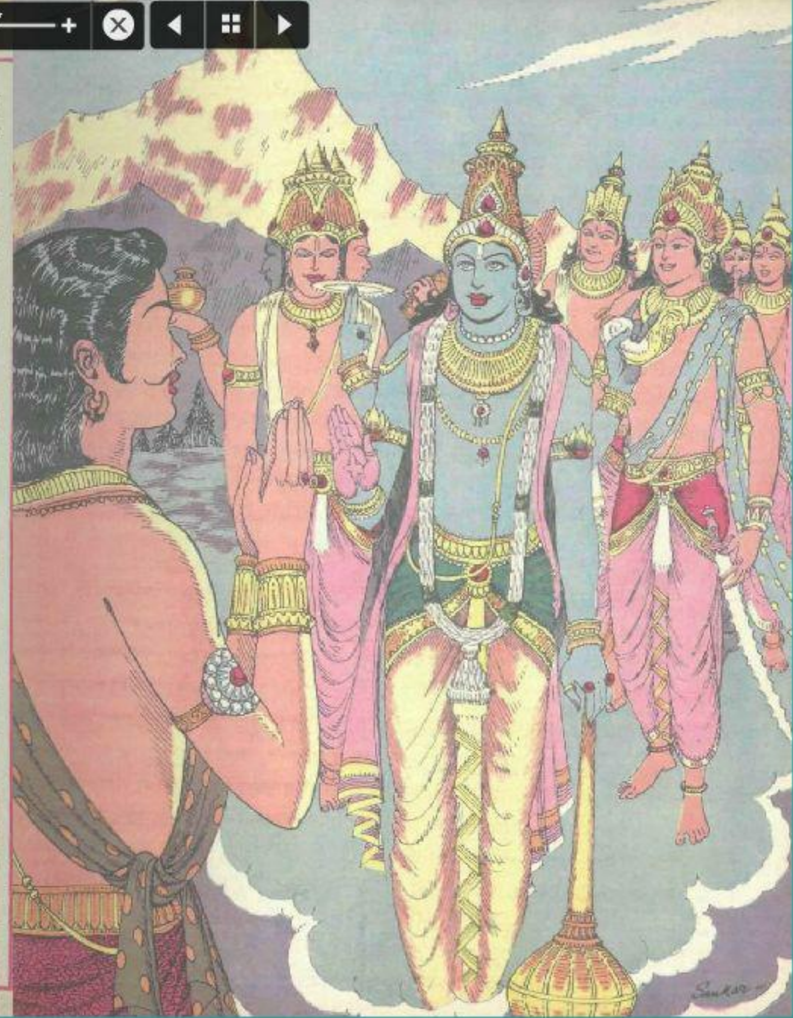
पुढे या तिघीचे विवाह अवतार पुरूषांशीच झाले. मेनकेची मुलगी पार्वती हिचा शंकराशी विवाह झाला. राजा व धन्वा यांची मुलगी सीता तिचा विवाह श्री रामचंद्राशी झाला. वृषभ व कलावतीची मुलगी राधा, हिचा विवाह श्रीकृष्णाशी झाला.

ते कळल्यावर तिघा बहिणीना आनंद झाला आणि तिघी विष्णूचा निरोप घेऊन निघून गेल्या.

हिमालय प्रदेशाचा राजा हिमवान हा फार सुंदर होता. तो हिमालय पर्वतावर तपश्चर्या करण्याऱ्या ऋषी मुनींच्या आश्रमात जाऊन नित्यनियमित पणे त्यांची विचारपुस करी. म्हणून त्यांनी त्याचा विवाह मेनकाशी करून दिला.

एकदा हिमराजाकडे ब्रह्मदेव व विष्णु आणि इंद्रादिक देव आले. हिमवानाने त्यांची सर्व प्रकारे स्वागत करून येण्याचे कारण विचारले.

सर्वदेवांनी हिमवानाला हात जोडून निवेदन केले–" तारकासुराचा अत्याचार दिवसेंदिवस किती वाढत चालला आहे. त्याचा वध करणे आवश्यक आहे. ते सामान्य स्त्रीच्या पोटी जन्मलेल्या मुलाकडून होणे शक्य नाही. आपणास हे देखिल माहीत आहे की, महाशक्तिने सतीरूपे दक्षाच्या पोटी जन्म घेतला होता. परंतु दक्षयज्ञाच्या वेळी सतीने देहत्याग केला. आता शंकर त्या दुःखामुळे विरक्त झाला आहे. महाशक्तीने पुन्हा जन्म घेऊन तिच्या पोटी त्याचा संहार करण्यासाठी पुत्र होई पर्यंत त्या राक्षसाचा वध होणे शक्य नाही. म्हणून आपण व

मेनका दोघानी विवाह बद्ध होऊन तपश्चर्या करावी. म्हणजे महाशक्ती आपल्या पोटी जन्म घेईल."

त्यानंतर ब्रह्मा विष्णु, इन्द्र इत्यादिकांनी विन्ध्य पर्वतावर जाऊन तेथे तपश्चर्या करणाऱ्या महादेवीला भक्तिपूर्वक नमस्कार करीत तिचे स्तुतीगान सुरू केले.

सर्व पर्वत शिखरांचा मुकुट धारण केलेली हाजारो हात असून त्रिशुळ वगैरे आयुधे धारण केलेली अशा महादेवीने त्यांना प्रकट होऊन साक्षात दर्शन दिले. तेव्हां ब्रह्म वगैरे इतर देवानीं हात जोडत तिला निवेदन केले–"हे देवी तू दक्षाच्या मुलीच्या रूपाने जन्म घेतलास व सतीच्या नावाने शंकरा बरोबर विवाह केलास व दक्षानी केलेल्या अपमानाच्या सुडासाठी स्वतः देहत्याग केलास. तेव्हां शंकर तुझ्या विरहामुळे विरक्त बनले आहेत त्यामुळे तारकासुरा सारख्याक्रुर राक्षसांच्या त्रासाला सर्वांना बळी पडावे लागत आहे. त्यामुळे तू आता मेनका व हिमवानाच्या पोटी पार्वती नावाने जन्म धारण करून शंकराबरोबर विवाह करून तारकासुरापासून सर्वांचे रक्षण कर.

महादेवीने त्यांना तसे वचन दिले व ती अदृश्य झाली.

तेव्हां मेनका व हिमवान ह्यांनी ब्रह्म इत्यादीच्या सांगण्यानुसार तपश्चर्या करण्याचा निश्चय केला. चैत्र शुक्ल प्रथमे पासून तपश्चर्येला प्रारंभ झाला. तो सत्तावीस सप्ताहापर्यंत चालू होता. तेव्हां त्यांच्या तपश्चर्येवर प्रसन्न होऊन देवीने त्यांना दर्शन दिले व वर मागण्यास सांगितले.

मेनका व हिमवानाने निवेदन करीत म्हटले–"हे देवीमाते, आम्हांला बलवान पराक्रमी गुणसंपन्न असे शंभर मुलगे दे. व आमच्या पोटी मुलीच्या रूपाने जन्म धारण करून जगाच्या कल्याणाकरीता शंकराबरोबर विवाह करून आम्हांला शाश्वत रूपाने यक्षाचे भागीदार कर.

देवीनी त्यांची मनोकामना पूर्ण होण्याचा वर दिला. ती अंतर्धान पावली.

ससाण्याची साक्ष

बगदाद शहराला लागून असलेल्या जंगलात एक डाकू रहात होता. तो तरूण शक्तिशाली होता. तो वेगाने पळत असे. विजेच्या गतीने तलवार चालवित असे.

त्याच्या जंगलातील घराजवळच्या रस्त्याने कोणीही जाऊ लागले. तर तो अचानक त्याच्यावर हल्ला करे व त्याच्या जवळील जी काही वस्तु असेल ती घेऊन त्यांना मारून टाके.

एके दिवशी संध्याकाळी एक म्हातारा वाटसरू त्या रस्त्याने जाऊ लागला. तो दुसऱ्या गावचा रहाणारा होता.

तो येत आहे पाहून डाकू झाडापाठीमागे लपून बसला. व तो समोर येताच उडी मारून त्याच्या समोर येऊन उभा राहिला. व आपली तलवार उगारीत त्याला दरडावत म्हणाला–"अरे म्हाताऱ्या आता तुझे मरण जवळ आले समज!"

भीतीने थरथर कांपत म्हातारा दिनवाणे त्याला म्हणाला–"अरे तरूण मुला, ह्या पिशवीत जे काही धन आहे ते मी माझे पूर्ण आयुष्यभर कष्ट करून मिळविलेले आहे. माझी बायको मरण पावली माझी एकुलती एक मुलगी ह्या जवळच्या शहरात रहाते. मी तर आता म्हातारा झालो आहे. जे काही माझे आयुष्य उरले आहे ते मुलीकडे जाऊन घालवावे म्हणतो. म्हणून तू ह्यातले अर्धे धन घे व अर्धे माझ्याकरीता ठेव."

म्हाताऱ्याचे बोलणे ऐकून डाकू भयंकर क्रुरचेहरा करीत अट्टाहासाने म्हणाला–"ही माझी पद्धत नाही. वाटसरूजवळ जे काही असेल ते सारेच्या सारे लुटणे हा माझा रीवाज आहे."

म्हातारा या त्रासाला कंटाळून असहाय्य अवस्थेत कळवळून त्याला म्हणाला–"ठिक

आहे. मी असहाय्य आहे. तेव्हां तू माझे सर्व धन घे व मला माझ्या वाटेने जाऊन दे."

त्या दरोडेखोराने त्याचे सर्व धन लुबाडले व भयंकर हास्यध्वनी करीत त्याला म्हणाला–"मी तुला जिवत सोडून देऊ कां? हे या जन्मी शक्य नाही. मी तुला मारूनच टाकणार."

"अरे बाळा, तू हे काय म्हणतो आहेस! मी तर माझे सारे धन तुला देऊन टाकले. तरी सुद्धा तू मला कां मारणार? म्हातारा आश्चर्यचकित होऊन विचारू लागला."

"लुबाडल्यानंतर वाटसरूला ठार मारणे हीच माझी पद्धत आहे" असे म्हणत त्याने आपली तलवार उगारली.

म्हातारा ते पाहून थरथर कांपू लागला. त्याला आजूबाजूला माणूस दिसला नाही.

त्यानंतर त्याने गुडघ्यात वाकून देवाची प्रार्थना केली व डोके वर उचलले. तेवढ्यात त्याला आकाशातून एक ससाणा उडत जात असलेला दिसला.

म्हाताऱ्याने कर्कश आवाजात ओरडून म्हटले–"हे ससाण्या, तूच ह्या अत्याचाराची साक्ष आहेस. हा दरोडेखोर निर्घृणतेने मला मारून टाकणार आहे. मी काहीही वाद न घालता ह्याला माझे सारे धन देऊन टाकले. तरी सुद्धा माझ्यावर दयाभाव न दाखविता हा मला मारून टाकतो आहे."

म्हाताऱ्याचे बोलणे पूर्ण व्हायची वाट न पहाताच दरोडेखोराने म्हाताऱ्याचे डोके धडापासून वेगळे केले.

काही दिवस उलटले. तो लुटेरा वाटसरूचे धन लुटून लुटून श्रीमंत बनला. व त्याच्या मनात किर्ती यश मिळवायचा लोभ उत्पन्न झाला. म्हणून त्याने जंगलातले आपले वास्तव्य सोडले व तो शहरात येऊन राहू लागला. त्याने तेथे आपले घर बांधले. त्या नगरातील सुलतानाला बुद्धीबळ खेळण्याचा भयंकर नाद होता. त्यामुळे त्या डाकूची व सुलतानाची आपोआप ओळख झाली.

ती ओळख हळूहळू मैत्रीत बदलली. डाकू सतत सुलतानाकडे खेळायला येऊ लागला. व दोघे मिळून दारू व खाणेपीणे एकत्र करू लागले. अशावेळी तो दरोडेखोर सुलतानाला आपल्या पूर्वीच्या घटना नेहमी रंगवून सांगत असे.

डाकू आता एक श्रीमंत माणूस होता. त्यामुळे सुलतानाला त्या गोष्टी ऐकून सुद्धा गप्पच बसावे लागत असे.

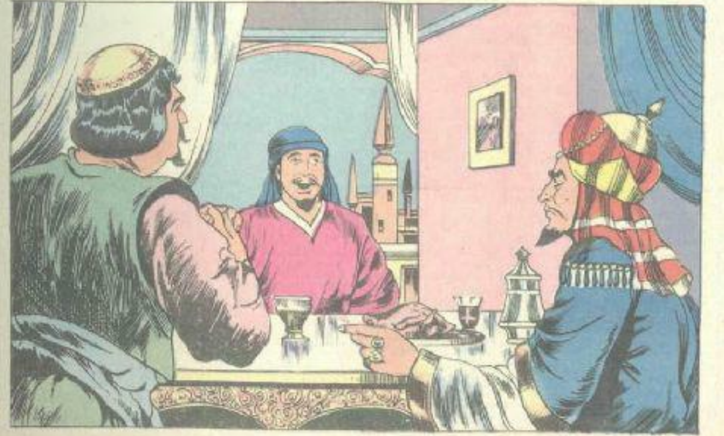
एके दिवशी रात्री असेच ते दोघे बसून दारू पित असतांना डाकूनी नको तितकी दारू प्याली. त्याच वेळी सुलतानाच्या नोकरांनी २याच्या समोर ससाण्याचे भाजलेले मांस एका थाळीत त्यानां खायला आणून ठेवले ते पहाताच डाकू खदखदून हसू लागला.

सुलतानाला ते विचित्र हसणे पाहून आश्चर्य वाटले व त्याने विचारले–"तू पोट धरधरून कां हसतो आहेस? शिजवण्यात काही कमी पडले कां? कां नोकरांनी आणून ठेवण्यात काही चूक केली."

"हुजूर! तसले काही कारण नाही! तसे काही नाही...."

तो जिभ अडखळत बोलू लागला. मग असे हसण्याचे काय कारण? सुलतानाने परत विचारले.

डाकू क्षणभर गप्प बसला. नंतर त्या थाळीतील मांस पाहून म्हणाला–"हे ससाण्याचे मांस पाहून मला माझी पूर्वीची घडलेली गोष्ट आठवली. जंगलातील रस्त्याने एक म्हातारा वाटसरू जात

असतांना मी त्याला लुटले. लुटल्यानंतर त्याला वाटले मी त्याला जिवत सोडून देईन. परंतु मी तलवार उगारल्या बरोबर त्याला भीती बरोबर आश्चर्य सुद्धा वाटू लागले. तो इकडे तिकडे भिरभिरत्या नजरेने पाहू लागला. परंतु त्याच्या नजरेस कोणीही पडले नाही. त्याने मानवर करून आकाशाकडे पाहिले तेव्हां त्याला एक ससाणा उडत असलेला दिसला. त्याला ओरडत तो म्हणाला–" ह्या हत्येचा तुच एक साक्ष आहेस!" काय तुम्ही कधीतरी ऐकले आहात कां कोणताही मनुष्य पक्षाला साक्षीं बनवतो." असे म्हणत डाकू खदखदून हसू लागला.

सुलतान विचारमग्न झाला नंतर त्याने चिमटीत ससाण्याचे मांस उचलून धरत म्हटले–"ओहो ससाण्या, तू त्या म्हाताऱ्याने साक्षी ठेवलेला ससाणा तर नाहीस नां! तोच जरी नसलास तरी त्याचा दूरचा नातालग तरी नक्कीच आहेस."

सुलतानाचे डोळे रागाने लालबुंद झाले. तो अत्यंत क्रोधाने ओरडत म्हणाला– "तुझे हसणे एकदम बंद कर."

"तू तुझे खाणे प्रथम पूर्ण कर तू निर्दयतेने ज्या म्हाताऱ्याला ठार मारले आहेस. त्याचीच साक्ष देण्याकरीता हा ससाणा आला आहे. मरण्याच्या वेळेस त्याच्या मनांत ह्या ससाण्या विषयी जो आत्म विश्वास होता. त्याला मी मानतो." सुलतान म्हणाला.

डाकू थरथरू लागला त्याने एक रोटीचा तुकडा हातात घेऊन तोंडात घातला. नंतर मरण्याच्या भीतीने तो काही खाऊ शकला नाही.

सुलतानाने आपल्या शिपायांना बोलावले व डाकूला दाखवत हुकूम सोडला–" ह्या क्रुर श्वापदाला घेऊन जाऊन त्याचा शिरच्छेद करा.

डाकूचा शिरच्छेद करण्यात आला. अशा तऱ्हेने म्हाताऱ्याने मरते समयी जी ससाण्याची साक्ष मागे ठेवली ती ऐन वेळी उपयोगाला आली.

नष्ट होत जाणोर प्राणी

निसर्गाने अनेक विचित्र अशा पशु पक्ष्यांची सृष्टी केली आहे. त्याच प्राण्यांची जर मानवाने योग्य रक्षण काळजी व केली नाही तर काळामानाप्रमाणे ते पशुवपक्षी नाहीसे होऊ लागतील.

पूर्व शताब्दीच्या सुमारास मध्य भागातील उत्तरी अमेरीकामध्ये प्रत्येक भोजन-समारंभाच्या वेळेस एक विशेष प्रकारचे आकर्षण असे ते म्हणजे प्यासेंजर पीजियन नावाचे एक प्रकारच्या कबुतराचे मांस. कबुतरे फांद्यांवर थव्यांच्या रूपाने रहात. मिचिगन् किंवा पेनसिलानिसा ह्या देशात एका वर्षांच्या आत दिड करोड कबुतरे खाद्यकरीता मारली गेली.

अशा तऱ्हेने कबुतरांच्या नष्ट होण्या सारखेच इतर अनेक पशु व पक्षांच्या जाती मारल्या जातात. आज मिती पर्यंत माणसांनी दोनशे जातीचे प्राणी व एकशे साठ प्रकारचे पक्षी ह्यांचा नायनाट केला आहे. सिनसिनारीच्या प्राणीसंग्रहालयात त्यापैकी एकच जातीचा पक्षी आज जिवत आहे. ते कबुतर सुद्धा १९२४ मध्ये मरण पावले. सध्याच्या स्थितीत दोन हजार जातींचे प्राणी व वीस हजार जातीची झाडे सुद्धा नष्ट होण्याच्या स्थितित आहेत. अशा प्रकारे नष्ट होणाऱ्या प्राण्यामध्ये तिमिंगलचा विशेष रूपाने उल्लेख केला जातो.

क्युबा किंवा दक्षिण अमेरिका येथे एका काळी रेशमी केस असलेली वानरे नाहीशी होऊ लागली आहेत. बोर्नियोच्या ओरंगटांग नावाच्या शेपटी नसलेल्या वानरांची व दक्षिण अमेरिकेच्या जागूर नावाच्या चित्यांची सुद्धा अशीच दयनिय अवस्था होऊ लागली आहे.

अरेबियन ओरिकस नावांच्या प्राण्यांच्या रक्षणाकरीता अरिजोनच्या पोनिकस नावाच्या प्राणिसंग्रहालायात योजना नाहीश्या होणाऱ्या हवायनीनी जातीच्या बदकांचा शोध लाऊन सरपीटर स्काट ने लिमाब्रीजच्या जवळ त्याच्या रक्षणाकरीता प्रबंध केला आहे.

